

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

**Sultan en-Nasır Muhammed Döneminde Kıptiler ile Müslümanlar Arasındaki
Olaylar ve Nedenleri (721-1321 Olayları)**

Events and Causes Between Copts and Muslims During the Reign of
Sultan An-Nasır Muhammad (721/1321 Events)

Yazar / Author

Mehmet Emin ESER

Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı
Elazığ / TÜRKİYE

mehmetemineser57@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6882-272X>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 30/01/2024

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 15/05/2024

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2024

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık / December

Yıl/Year: 22 Sayı/Issue: 44 Sayfa /Page: 190-214

Atıf/Citation: Eser, Mehmet Emin. "Sultan en-Nasır Muhammed Döneminde Kıptiler ile Müslümanlar Arasındaki Olaylar ve Nedenleri (721-1321 Olayları)". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2024), 190-214.

<https://doi.org/10.35209/ksuifd.1427995>

● Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

SULTAN EN-NASIR MUHAMMED DÖNEMİNDE KIPTİLER İLE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ OLAYLAR VE NEDENLERİ (721/1321 OLAYLARI)

Öz

Bu makale, XIV. yy. Mısır'ında Müslüman ve zimmî topluluklar arasındaki ilişkileri inceleyen bir dizi olaya odaklanmıştır. Sultan Nasır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemi (709-741/1309-1341) olan bu zaman diliminde, Yahudiler ve Hristiyanlar, belirli kısıtlamalara ve zorluklara maruz kalmışlardır. Bazı kiliselerin camilere dönüştürülmesi ve özellikle Şehitler Bayramı'nın (Başan ayının sekizi) yasaklanması gibi kararname bu dönemde yayınlanmıştır. Ancak bu yasaklamaların zamanla unutulduğu görülmüştür. Bazı olaylarda, Müslümanlarla yaşadıkları anlaşmazlıklar sonucunda zimmîlerin cezalandırıldığına dair örnekler rastlanmıştır. Sultan Nasır Muhammed Dönemi boyunca zimmîler için bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkilerin kurulması, ülkede kiliselerin açılması veya yeniden inşa edilmesi bu olaylara örnektir. Ancak zimmîler için bazı olumsuz olaylar da kaydedilmiştir. Özellikle komşu ülkelerden gelen elçilerle esir iadesi konusunda yaşanan sorunlar bunlardan bazılarıdır. Sonuç olarak, bu dönemde Müslüman ve zimmî topluluklar arasında meydana gelen bazı olayların aralarındaki gerginliği arttırdığı görülmüştür. Sultan Nasır Muhammed'in onlara yönelik hoşgörülü tutumu ve komşu ülkelerle diplomatik ilişkilerin incelenmesi bu dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Memlükler, Mısır, Ehl-i Zimme, Divan, Kâtip.

Events and Causes Between Copts and Muslims During the Reign of Sultan An-Nasir Muhammad (721/1321 Events)

Abstract

This article focuses on a series of events examining the relationships between Muslim and dhimmi communities in 14th century Egypt. During the third reign of Sultan Nasir Muhammad (709-741/1309-1341), Jews and Christians faced specific restrictions and challenges. Decrees such as the conversion of some churches into mosques and the prohibition of the Feast of the Martyrs (celebrated on the eighth day of Bishan month) were issued during this period. However, it is observed that these prohibitions were gradually forgotten over time. In some incidents, examples were found where dhimmis were punished as a result of disagreements with Muslims. Positive developments for dhimmis also occurred during Sultan Nasir Muhammad's reign, such as the establishment of diplomatic relations with European states and the opening or reconstruction of churches in the country. However, negative events for dhimmis were also recorded, particularly issues related to the extradition of prisoners with envoys from neighboring countries. In conclusion, it is evident that certain events during this period increased tension between Muslim and dhimmi communities. Examining Sultan Nasir Muhammad's tolerant approach towards them and the analysis of diplomatic relations with neighboring countries contribute to a better understanding of this era.

Keywords: History of Religions, Mamluks, Egypt, Ahl al-Dhimma, Council, Clerk.

Giriş

XIV. yy.'da Mısır'da Müslüman ve zimmîler arasındaki ilişkileri irdeleyen bu makale, Sultan Nasır Muhammed Dönemini incelemektedir. Mısır'da o dönemde yaşanan olaylar ve Memlük Devleti tarafından alınan kararlar, Müslüman ve zimmîler arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve değişkenliğini yansıtmaktadır. Bunlar farklı dinlere mensup toplulukların bir arada yaşadığı ve aralarında etnik, dinî ve buna bağlı olarak siyasi çatışmaların sıklıkla yaşandığı bir dönemin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Sultan Nasır Muhammed Dönemi, Müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasında kararname, yasaklamalar ve hoşgörülü uygulamaların bir arada bulunduğu bir dönemi temsil etmektedir. Özellikle Yahudi ve Hristiyan toplulukları, dinî uygulamalarına ve günlük hayatlarına yönelik bazı kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Bazı kiliselerin camilere dönüştürülmesi, Şehitler Bayramı'nın¹ yasaklanması gibi kararlar, bu dönemin önemli olayları arasındadır. Ancak bu tür kararların zamanla uygulanmadığı görülmüştür.²

Makalede, Sultan Nasır Muhammed'in gayrimüslimlere hoşgörülü yaklaşımının yanı sıra onlarla diplomatik ilişkilerin kurulması, kiliselerin açılması ve var olan kiliselerin yenilenmesine dair talepler de ele alınmıştır. Ancak bu gelişmelerin yanı sıra, bazı anlaşmazlıkların ve akabinde gelişen olayların zimmî topluluklar için birçok zorluğa neden olduğu da belirtilmiştir.

İlk dönemden itibaren Nil Deltası'nda ikamet eden Mısır halkı, Hristiyanlığın ortaya çıkışından kısa bir süre sonra bu dini kabul etmişlerdir. Mısır halkına Hristiyanlar tarafından dinî ve millî kimliklerini bir arada temsil ettiklerinden "Kıptî" denilmiştir. Müslümanlar da Mısır'ı fethettiklerinde bu adı koruyarak bu bölgeye "Darû'l-Kıpt" (Kıptîler yurdu) adını vermişlerdir.³

Mısır, Halife Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedildiğinde zimmîlerin nüfusu Müslümanlara göre oldukça fazlaydı. Fetihden sonra Kıptîler ve Müslüman Araplar arasında iş birliğine dayalı dostane ilişkiler gelişmiştir. Bu ilişkiler, birçok Hristiyan'ın İslâm'a geçişini teşvik etmiştir. Ancak kimi dönem bu dostane ilişkilerin yerini baskı ve zulüm almış, bu nedenle Müslüman olma artış hızı değişmiştir. Yine bu baskıcı dönemin bir sonucu olarak gerginlikler yaşanmış, ancak bunlar dinî nitelikte olmamıştır.⁴

Memlüklerin (648-923/1250-1517), farklı sosyal sınıfları olan Mısır toplumunu bir arada ve problemsiz bir şekilde ülkeyi yönetmesi temel hedefi olmuştur. Ancak onların, bütüncül anlamda etkili bir barış ortamı tesis edemediği görülmektedir.⁵ Müslümanlarla zimmîler arasındaki ilişkilerde anlaşmazlıkların sonuçları olan çatışmalar yaşanmıştır. Bu dönemlerde kiliselerin yıkıldığı, Kıptî Hristiyanların mülklerine el konulduğu, cizyenin iki katına çıkarıldığı ve ölümlerin yaşandığına dair bilgiler zikredilmiştir.⁶

¹ Kıptî takviminin dokuzuncu ayı olan Başan ayının sekizinde düzenlenen ve aynı zamanda büyük bir festival havasında kutlanan Şehitler Bayramı, Hristiyanlar arasında mevcut olan bir efsaneden kaynaklı olduğu belirtilmektedir. Efsaneye göre, kilisede bir tabutun içinde tutulan şehidin parmağı (Azizlerden birinin parmağı olduğuna inanılan) Nil nehrinin içine atılmadıkça, nehrin suyunun artırmayacağına inanılmaktaydı. Bu bayram kutlamalarında aşırı kaos ve ahlaksızca davranışların yanı sıra fitne ve kargaşadan, anarşiden dolayı insanların öldürüldüğü belirtilmektedir. Yaşanan bu tür olaylar neticesinde bu bayramın 702/1302'de Emir Baybars tarafından yasaklandığı ifade edilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyüddîn Ahmet b. Ali b. Abdulkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi- zikri'l-hıtağ ve'l-âsâr* (Beyrut: Darû'l-Kütüb-İlmiyye, 1418), 1/129.

² Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyüddîn Ahmet b. Ali b. Abdulkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Darû'l-Kütüb-İlmiyye, 1997), 2/362; L. A. Mayer, *el-Melabisi'l-memlukiyye*, çev. Salih eş-Şeyti (Kahire: el-Heyetu'l-Mısıriyyeti'l-Ammeti Lil-Kitab, 1972), 118; Fayiza Abdurrahman Hicazî, *Ehl Zimme fi Biladü's-Şam fi Asr min el-Eyyûbî ve el Memlûkî*. (İrbid: Camiatu Yermük, 1412/1992), 167.

³ Mustafa Erdem, "Kıptî Kilisesi Üzerine Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (1997), 143; Ashhan Arslantürk Şimşek, *Ortadoğu'da Kimlik Sorunu ve Kıptîler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 34.

⁴ Fatıma ez-Zehra Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "el-İddirabatu't-diniyyeti beyne'l-ekbât ve'l-muslimin fi ahdi's-sultan en-Nasır (Ehdas seneti 721/1321)", *Camiatu Benha Mecelletu Kulliyeti'l-Adab*, 29 (2012), 260.

⁵ Hayat Nasır el-Hacci, *Ahvalu'l-amme fi hükmü'l-Memalik (678-784/1279-1382)* (Kuveyt: Darû'l-Kalem li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1994), 285.

⁶ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "el-İddirabatu't-diniyye", 266.

Sultan Nasır Muhammed Döneminin irdelenmesi Müslüman ve zimmî topluluklar arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını ve değişkenliğinin anlaşılmasını sağlamakta, dönemin tarihî bağlam ve önemini vurgulamaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla son yıllarda Memlûkler dönemiyle ilgili birçok çalışma yapılmışsa da Memlûk Devleti'nin gayrimüslimlerle olan ilişkisinin üzerinde pek durulmamıştır. Nitekim Burak Gani Erol, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Gayrimüslimlerle İlgili Yaşanan Toplumsal Hadiseler Ve Onlara Karşı Uygulanan Müeyyideler" adlı makalesinde Memlûk Devleti'nin gayrimüslimler ile yaşadığı problemleri ele almışsa da bu çalışma bütün Memlûkler dönemini kapsadığı, 721/1321'deki Kıptî ayaklanmasının nedenleri ve sonuçlarından teferruatlı bir şekilde bahsetmediği görülmüştür. Bu nedenle çalışmamız, Sultan Nasır Muhammed Dönemi Mısır'ındaki bu karmaşık ilişkilerin anlaşılması için bir vaka incelemesi olarak ciddi öneme sahiptir. Çalışma boyunca kullanılan zimmî kavramı, genelde gayrimüslimleri özelde Hristiyan toplumunu kapsamaktadır.

1. Sultan En-Nasır Muhammed Döneminde Kıptîler ile Müslümanlar Arasındaki Olaylar ve Nedenleri (721/1321 Olayları)

Memlûkler döneminde Müslümanlarla gayrimüslim halk arasındaki meydana gelen gergin ilişkileri incelemeye önce 721/1321'deki Kıptî ayaklanmasının nedenlerine değinmek gerekmektedir.

1.1. 625/1227'de Hristiyan Bir Keşişin İdamı

625/1227'de Hristiyan bir keşişin, Peygamber Muhammed'in hayatını sübjektif bir bakış açısıyla değerlendirdiği kaydedilmiştir. Bunun üzerine Maliki Kadı'sı tarafından Müslüman olduğu ihtimaline rağmen ölümüne hükmedilmiş ve Kahire'de boynu vurularak öldürülmüştür.⁷

1.2. 658/1260'ta Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar Arasındaki Taşkınlıklar

658/1260'ta Şam'daki Hristiyanlar, Moğol hükümdarı Hülâgû'dan (ö. 663/1265)⁸ aldıkları destekle yasak olmasına rağmen Ramazan ayında açıkça içki içtikleri, içkilerin bazılarını da Müslümanların üzerlerine ve camilerine döktükleri kaydedilmiştir. Ayrıca Müslümanlara yönelik aşağılayıcı davranışlarda buldukları, emirlere uymayanları dövdükleri, bu eylemlerin de kendi dinlerini yüceltmek amacıyla yapıldığı belirtilmiştir. Şam'daki Hristiyan Tatarlar sürüldüğünde ise Müslümanlar, Hristiyanların evlerini yağmalamaya, kiliselerini tahrip etmeye, birçok Hristiyan'ı öldürdüklerinden ve bazılarını köleleştirdiklerinden, böylece camilerini tahrip edenlerden intikam aldıklarından söz edilmiştir. Ayrıca Müslümanların, Yahudilerin evlerini de yağmalayıp tahrip ettikleri zikredilmiştir.⁹ Müslümanların farklı mezheplere mensup insanlara karşı öfkeleri, dönemin siyasî gerçekliğini yansıttığı gibi İslâm dünyasına yönelik saldırının nasıl tetiklendiğini de göstermektedir.¹⁰ Ancak, İslâm dininin köleliğe yönelik yaklaşımı temel alınarak bu durumun tarihî bir veri olmaktan çok dönemin olaylarının bir yorumu olduğu da değerlendirilmektedir.¹¹

⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Bekr el-Cezerî ed-Dımaşkî, *Havâdisü'z-zamân ve enbâ'ühû ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'şân min ebnâ'ihî*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriye, 1419/1998), 2/62.

⁸ İlhanlı Devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı (1256-1265) olan Hülâgû Batı Asya'nın çoğunu ele geçiren Moğol hükümdarı olarak bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Ebü'l Hayr (Ebü'l-Fazl) Hâce Reşidüddîn Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âlî et-Tabîb el-Hemedânî, *Tarihi Moğolu'l-İlhaniyyun (Tarihi Hülâgû)* (Dımaşk: Vizaretü's-Sekafeti ve'l-İrşadi'l-Kavmî, 1960), 2/219-242; Abdulkadir Yuvalı, "Hülâgû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/473-475.

⁹ A. S. Tartun, *Ehli'z-zimme fi'l-İslâm*, çev. Hasan Habeşi (Mısır: Darû'l-Fikri'l-Arabi, 1949), 61.

¹⁰ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "el-İddirabatu't-diniyye", 275.

¹¹ Nizamettin Çelik, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Yönetiminde Dış İlişkilerin Temel İlkeleri (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 71.

1.3. İslâm Peygamberine Hakaret

691/1291'de Suveyda halkından bir grubun Şam'a geldiği belirtilmektedir. Bu grupta, Emir Assaf'ın kâtibi olarak çalışan bir Hristiyan'ın da bulunduğu belirtilmiştir. Bu sözü edilen Hristiyan'ın, Muhammed Peygambere hakaret ettiği zikredilmektedir. Bu da Şam'daki İslâm âlimleri ve Müslüman halk arasında rahatsızlık oluşturmuştur. Dönemin kadıları olan İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Zeynüddin el-Farikî (ö. 701/1301), bu durumu öğrendiklerinde, konuyu saltanat naibine¹² iletmişlerdir. Sultan'ın vekili, her iki kadıya, Hristiyana kanunlara göre muamele edilmesini istemiş ve bu konuda kadılardan söz almıştır. Ancak Müslüman halk, bu emirin Hristiyan kâtibini koruduğunu düşünmüş ve ona hakaret etmiştir. Saltanat nâibi durumu öğrenince sinirlenerek İbn Teymiyye ile Zeyneddin el-Farikî'yi çağırmıştır. Onlara sözlü hakaretlerde bulunmuş ve tutuklanmalarını emretmiştir. Ayrıca Emir Assaf'a saldıran bazı kişilerinde tutuklanmasını istemiştir. Böylece Hristiyan kâtip, saltanat nâibinin gözetiminde gözaltına alınmıştır. Ancak Emir Assaf'a olan yakınlığından bu kâtibin cezalandırılmasını istemeyen saltanat nâibi, kendisine yakın olan bir grup hukukçuya "bu Hristiyan İslâm'ı kabul ederse kanının bağışlanması caiz midir?" diye sormuştur. Hukukçuların "evet" demesi üzerine Hristiyan kâtip serbest bırakılmıştır.¹³

1.4. 692/1292'de Vakıat'un-Nasara

Müslümanların Ehl-i Zimme ile ilişkilerini büyük ölçüde etkileyen olaylardan biri de 692/1292'de zimmî halkın maruz kaldığı olaylardır. Vakıatu'n-Nasara (Hristiyan olayı) olarak isimlendirilen bu olay Sultan Mansur Kalavun (ö. 689/1290) ve onun veziri eş-Şucâi'nin (ö. 694/1294) yönetiminde olduğu dönemde yaşanmıştır. Bu olaylara göre bu dönemdeki Hristiyanlar ciddi anlamda Müslümanlar tarafından taciz edilmiştir. Hristiyanların üst düzey yetkilileri beline kemer¹⁴ takarak bir eşeğe binmiş ve binek üzerinde iken herhangi bir Müslümanla cesaret edemediğinden konuşamadığı zikredilmiştir. El-Mansur Kalavun'un ölümü ardından oğlu Sultan Eşref Halil (ö. 693/1293) Mısır tahtına geçmiş ve el-Hasakiye¹⁵ adlı bir grup kurmuştur. Bu dönemde Hristiyan kâtipler, bu grubun liderlerinin hizmetine girmiş ve Müslümanlar üzerinde siyasi güç kazanmıştır. Bu Hristiyan kâtiplerinden biri olan Ayn Gazel, bir gün kumaş ticareti yapan bir borçlu Müslüman simsarla karşılaşmıştır. Tüccar, Hristiyan kâtipten özür dilesede Hristiyan kâtip onu dinlememiş ve insanlar arasında kendisine hakaret etmiştir. Bunun üzerine de onu tutuklamış bindiği hayvanın arkasında sürükleyerek Ahmed b. Tolun Cami'sine kadar sokaklarda gezdirmiştir. Olaya şahit olan Müslüman alimler ve etrafındaki insanlar, Hristiyan

¹² Saltanat Nâipliği (niyabetü's-saltana) görevini yürüten Nâib, Sultan'ın yanında sarayda bulunmakla ve Sultan'ın yaptığı hemen her şeyle ilgilenmekle görevli olmuştur. Ayrıca Sultan'ın tuğrasını koyduğu her türlü resmî evrağı imzalama yetkisine de sahip olmuştur. Bununla beraber Mısır ve Şam bölgesindeki valilere de nâibü's-saltana unvanı verildiği görülmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Fatih Yahya Ayaz, "Memlükler Döneminde Vezirlerin Görevleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Mart 2006), 143.

¹³ Cezerî, *Havâdişü'z-zamân*, 1/202-204.

¹⁴ Zünnar: Süryânîce asıllı bir terim olan bu kelimenin bir bölge ismi olduğu veya Hristiyanlara mahsus olan (daha çok Mısır Rahiplerinin taktığı) bir kemeri kastettiği belirtilmektedir. Ayrıca İspanya'da çiftçilerin giydiği bir kıyafeti kastettiği de söylenmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Abdulcevad İbrahim Recep, *el-Mu'cemu'l-arabi li esmai'l-melabis* (Kahire: Darû'l-Evkafu'l-Arabiyye, 1423/2002), 215; Yusuf Şevki Yavuz, "Zünnar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/572.

¹⁵ Hasekiye: Sultan'ın mahiyetinde olup büyük bir prestije sahip olan bir gruptur. İlk kurulduğunda yirmi dört kişiden oluşan bu grup daha sonra sayıları artarak dört yüzleri hatta Melik Eşref döneminde binleri bulmuştur. Bunlar izinsiz Sultan'ın huzuruna girip çıkabilmişlerdir. Sultan bunlara sınırsız erzak, en güzel hediyeler, en güzel elbise ve en güzel binekler tahsis etmişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz. Said Abdülfettah Âşur, *el-Asru'l-memâlik fi mısır ve's-şam* (Kahire: Darû'l-Nehdeti'l-Garbiyye, 1976), 432,433; Bahattin Keleş, *Bahrî Memlûklerde İktisadi ve Ticari Hayat (1250-1382)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 170; Garsüddîn Halil b. Şahîn ez-Zâhirî, *Kitâb zubdet keşfü'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik*, tsh. Paul Ravaisse (Paris: el-Matbaatu'l-Cumhuriyye 1892), 115,116.

kâtipten Müslüman tüccarı affetmesini istemişlerdir, ancak kâtip bunu kabul etmemiştir. Bu olayın etkisiyle dinî duyguları öne çıkan Müslüman halk, Hristiyan kâtibe saldırmış, onu bineğinden yere atmış ve ona zarar vermişlerdir. Böylece tüccar kurtarılmıştır. Bütün bu olaylar kâtibin emirine ait bir ahırın yakınında yaşanmıştır. Emir'in kendisine ait askerleri Ayn el-Gazel ve yanındakilere yardım etmesi için göndermesiyle olaylar büyümüştür. Askerlerin müdahalesi sonucunda birçok kişi ölmüştür. Kargaşa Sultan'ın ailesi ve yakınlarının ikamet yerine¹⁶ kadar devam etmiştir. Oraya varan Müslüman halkın çaresiz bir şekilde "Allah Sultan'a yardım etsin" diye bağırarak genel bir ajitasyon ve öfkeye neden olduğu zikredilmiştir. Bu nedenle zimmîler, saldırıya uğrama korkusuyla evlerinden çıkamamışlardır. Öfkeli Müslüman halk, gayrimüslimlerin evlerini yağmalamak ve onlara zarar verdikleri, gayrimüslimlerin evlerinin tümünün yağmalandığı ifade edilmiştir. Kadınlar zorla evlerinden çıkarıldığı, kimi gayrimüslim erkeklerin ise öldürüldüğünden bahsedilmiştir. Yağmalanan yerler arasında el-Muallaka Kilisesi'nin de olduğu belirtilmektedir. Olayların dönemin mevcut müdahalelerle engellenemediğinde, Sultan'ın yeni emirler çıkarttığı zikredilmiştir. Kahire valisi de bu emirleri halka duyurarak gayrimüslimlerin evlerini yağmalamaya devam edenlerin cezalandırılacağını söylemiştir. Nihayetinde emirlere uymayan bazı yağmacılar tutuklanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır.¹⁷

1.5. Sultan el-Eşref Halil'in Zimmîleri Cezalandırması

Sultan el-Eşref Halil, gayrimüslimlere karşı bazı adımlar atmaktan kaçınmamış ve onları cezalandırmıştır. Sultan, Nâib Bedreddin Baydara (ö. 693/1293) ve Emir Sencer eş-Şucâ'î'ye, Ayn el-Gazel başta olmak üzere emirlerin yanında istihdam edilen bütün zimmî çalışanların özellikle gayrimüslim kâtiplerin huzuruna getirilmesini emretmiştir. Bunun üzerine emirlerin yanında çalışan gayrimüslimlerin çoğu Sultan'ın huzuruna getirilmiştir. Sultan, Emir eş-Şucâ'î ve yanındaki Emir Candar'adan bunların cezalandırılmasını istemiştir. Bunun üzerine zimmî kâtiplerden bazıları Kâlatü'l-Cebel'in yakınında bulunan Hayl adlı bir çarşıya götürüldükleri ve burada kendileri için kazılan büyük bir çukurun içine atılarak yakıldıkları zikredilmiştir. Geride kalan gayrimüslim kâtipler ise Emir Baydara'nın ricası üzerine affedilmiştir. Ancak bütün bu cezalandırmalar, zimmî halka yönelik yeni yaptırımların getirilmesine engel olmamıştır. Getirilen bu yeni kısıtlamalar günlük yaşam, kıyafetlerle ilgili düzenlemelerle ve Memlûk Devleti idaresinde genelde zimmîlerin özelde Hristiyanların istihdam edilmesinin yasaklanmasıyla ilgili olmuştur. Bu yasak üzerine yanında gayrimüslim çalıştıran emirler, onları kaybetmek istemediklerinden Müslüman olmaları için baskı yapmışlardır. İslâm'ı kabul edenler, bir Kadı'nın huzurunda Müslüman olmuş ve görevlerine devam etmişlerdir. Müslüman olmayanlar ise idam edilmiştir. Bu tür uygulamalar sadece emirlerin yanında çalışan gayrimüslimleri değil, Sultan'ın divanında görevli olanları da kapsamıştır. Ancak bazı bilginler, bu uygulamanın yani gayrimüslimlerin sadece İslâm dinini kabul etmesi şartıyla görevlerinde tutulmalarını hoş karşılamamışlardır.

¹⁶ Memlûkler döneminde Sultan'ın, ailesi, saray görevlileri ve hizmetçileriyle Kahire'de, Kâl'atü'l-Cebel' de oturduğu belirtilmektedir. Ayrıca buranın sadece Sultan'ın yaşadığı bir yer olmayıp, divanların da bulunduğu küçük bir şehir mahiyetinde olduğu ifade edilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Kazım Yaşar Kopruman, *Memlûkler Döneminde Mısır'da Sosyal Hayat*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 19.

¹⁷ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/416 vd; Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbas) Takıyüddîn Ahmet b. Ali b. Abdulkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *Tarihü'l-Akbad*, thk. Doktor Abdülmecid Diyab (Kahire: Darû'l-Fazile, 1416/1995), 124-126; Bedreddin Mahmud Aynî, *İkd'ül-cumân fi târîhi ehli'z zamân*, thk. Muhammed Muhammed Emin (Kahire: Darû'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l Kavmiyye, 1431/2010), 3/182-183; Kasım Abduh Kasım, *Ehli Zimme fi Mısır mine'l-fethi'l-İslam hetta nihayetü'l Memalik* (Kahire: Dirasetu Vesaikiyye Ayn Diraset ve Buhus İnsaniyye ve İctimaiyye, 2003), 174; Yakup Nahle Rufeyle, *Tarihü'l-Ummeti'l-Kıbtıyye* (Mısır: Matbaatu'l-Metrobul, 2000), 210,215; Abdulaziz Ferec Ebû'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 277, 278.

Çünkü gayrimüslimler, Müslüman olmakla elde ettikleri güç ve itibarı Müslümanların aleyhinde kullanmanın yanı sıra, onlardan bazıları nüfuz sahibi olmaları neticesinde Hristiyanlıklarını dahi gizleme gereğini hissetmemişlerdir.¹⁸

1.6. 700/1300'de Zimmîlerle İlişkiler

Sultan Nasır Muhammed'in ikinci saltanatı döneminde (698-708/1299-1309) Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki çatışmalar derinleşmiştir. Bu dönemde 700/1300'de Fas veziri Kahire'ye geldiğinde sokakta beyaz sarıklı, cübbeli bir adamın atın üzerinde olduğunu ve etrafını saran insanları aldırmayan bir şekilde yoluna devam ettiğini görmüştür. Yaşanılanları ibretle izleyen Fas veziri bu adamın bir Hristiyan olduğunu öğrenince sinirlenerek kaleye gitmiştir. Müslümanların acınacak bir durumda olduğunu, Halife Ömer'in zimmîler ile yaptığı anlaşmada belirlenen kuralların esas alınması gerektiğini söyleyerek rahatsızlığını "Vezir olarak bulunduğum Mağrib'de gayrimüslimler zillet içerisinde yaşıyorlar, ata binemedikleri gibi divanlarda görevlendirilmelerine de kesinlikle müsaade edilmez. Buna karşılık ise Mısır'da gayrimüslimlerin gösterişli elbiseler giymelerine, ata binmelerine, beyaz sarık takmalarına ve devlet kademelerinde çalıştırılmalarına müsaade ediliyor" sözleriyle dile getirmiştir. Fas veziri bunları söyleyerek zimmîlere gösterilen hoşgörölü politikadan memnun olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Memlûklerin Vâdî'l-Hazindâr savaşında İlhanlılar karşısında yenilgiye uğramalarını dikkate alarak "Onlar bunları yapabiliyorken nasıl zafer kazanabilirsiniz" şeklinde eleştirmiştir. Mağrib Veziri'nin, bu ifadeleri Sultan'ı ve huzurunda bulunanları ciddi anlamda etkilediği belirtilmiş, ivedilikle tedbir almanın gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun üzerine Sultan'ın emriyle, ehl-i zimminin durumunun görüşülmesi için kadıların, fakihlerin de bulunduğu bir toplantıya Hristiyan ve Yahudilerin liderleri, bir grup piskopos ve papaz da katılmıştır. Toplantıda Halife Ömer'in zimmî sözleşmesindeki müeyyideleri esas alınarak Hristiyan Patriği ve Yahudi lideri tarafından onaylanan genelde gayrimüslimleri özelde Hristiyanları ilgilendiren bazı kararlar alınmış, uygulanması beklenmiştir. Buna göre, gayrimüslimlerin Sultan'ın hizmeti de dâhil olmak üzere emirlerin divanlarında istihdam edilmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca Hristiyanların mavi, Yahudilerin ise sarı renk sarık takmaları, at ve katıra binmemeleri, bellerine kemer takmaları, zimmî kadınların Müslüman kadınlardan ayırt edilecek şekilde giyinmeleri, Müslümanların yanında yüksek sesle konuşmamaları, çan çalmamaları, silah taşımamaları, binalarını Müslümanlarınkinden daha yüksek inşa etmemeleri, Müslüman köle satın almamaları gibi konularda kısıtlama getirilmiştir. Bu kararlara muhalefet edenlerin ise cezalandırılacağına dair bir ferman çıkartılmıştır. Nitekim bir grup Hristiyan ve Yahudi mavi ve sarı renkteki sarıkları takmayı, eşeğe binmeyi reddederek kararın iptal edilmesi için Sultan ve emirlere büyük miktarda para ve mal teklif etmişlerdir. Ancak, teklif kabul edilmemiştir. Bunun üzerine genelde gayrimüslim görevlilerin özelde Hristiyan çalışanların Müslüman olmaları istenmiştir. Aksi takdirde divandaki görevlerine son verileceği, emirlere uymayanların mallarının ve canlarının dinen helal olduğu ve koruma altında olmadıkları duyurulmuştur. Nitekim duyurudan sonra Hristiyanlar takibe alınmış, kısıtlamalara uymayanlar hakarete uğramış ve darp edilmiştir.¹⁹

¹⁸ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/416-419; Makrîzî, *Tarihû'l-Akbad*, 124-126; Aynî, *İkd'ül-cumân*, 3/182-184; Nahle, *Tarihû'l-Ummet'l-Kıbtîyye*, 210,215; Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 277, 278.

¹⁹ Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhırî İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Şâhire* (Mısır: Vizaretu's-sekafe vel-irşad el-kavm-i, Darû'l-Kütub ts), 8/132,133; Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureyşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûn'l-edeb* (Kahire: Darû'l-Kütub ve Vesâiku'l-Kavmiyye, H. 1423), 31/416-418; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Düvelü'l-İslâm*, thk. Hüsnü İsmail Merve, Mahmud Arnavut (Beyrut: Darû's-Sadr, 1999), 2/231; Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-

Zimmîlere yönelik bu kısıtlamalar bazı kişiler tarafından suiistimal edilmiştir. Bazı Müslümanlar, gayrimüslim mabetlerine saldırmışlar ve bunun sonucunda birçok Yakûbî ve Melkâî kilisesini yağmalayıp tahrip etmişlerdir. Dönemin Kadî'lkudât'ı²⁰ Muhammed b. Dakîk el-'Iyd, bu yağmalamalara karşı çıkmış, ancak İslâm egemenliği altındayken inşa edilen kiliselerin yıkılabileceğine de dair fetva vermiştir.²¹ Kadî'lkudât'ın verdiği fetvanın da etkisiyle ülkede Hristiyanlara ait mâbetlere giriş çıkışlar yasaklanmış, kiliselerin kapatılması için emir verilmiştir. Bu emirlere istinaden genelde gayrimüslimler, özelde Hristiyanlar görevlendirildikleri divanlardan azledilmiş ve günlük hayatlarına dair bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bunun akabinde Müstevfiyü's-Sohbe²² Abdullah b. el-Annâm'ın da aralarında olduğu ileri gelen Hristiyanlar, buldukları makamları ve konumları korumak amacıyla mücbir kalarak Müslüman olmayı kabul etmişlerdir. Bununla birlikte Sultan'ın, yayınlanan bu mersumun Mısır'ın diğer şehirlerinde de ilan edilip uygulanmasını istediği zikredilmektedir.²³

Mersumun İskenderiye'de ilan edilmesinin akabinde Müslümanlar burada harabe haldeki iki eski kiliseyi tamir ederek mescide dönüştürmüşlerdir. Aynı zamanda, kendi evlerinden daha yüksek inşa edilmiş gayrimüslimlerin evleri ve dükkanlarını daha alçak olacak şekilde yıkmışlardır.²⁴ Ayrıca mersumun Yukarı Mısır bölgesinde bulunan Feyyûm şehrinde duyurulmasıyla burada iki kilise yıkılmıştır. Şam'da ise Emir Akkuş el-Efrem, kadıların da olduğu bir mecliste halkın huzurunda Sultan'ın emirlerini okuyarak Hristiyanların mavi renk, Yahudilerin sarı renk sarıkları, Samirilerin ise kırmızı sarık takmaları gerektiği ilan edilmiştir. Bu emirlerin uygulanmasıyla Memlûk şehirlerinin tümünde gayrimüslimlerin taktıkları sarık rengi değişmiştir. Ancak Kerak ve Şubak'ta bu emirler uygulanmamıştır. Bu iki şehirde gayrimüslim nüfusunun yoğun olduğundan beyaz renk sarık takılmaya devam edilmiştir.²⁵ Bununla birlikte Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır'daki kiliseler 701/1301'e kadar açık kalmıştır. Rahiplerin manastırları ve inzivâ yerlerine gelince, bunlar kapatılmadığı gibi bunlara zarar da verilmemiştir.²⁶

Kaynaklar, bütün bu olayların sebebinin zimmî halkın Müslümanlara yönelik kötü davranışlarından kaynaklandığını belirtmektedirler. Buna göre zimmî halkın Müslümanlara karşı yetkilerini kötüye kullanmaları ve kendi din mensuplarına karşı pozitif ayrımcılık

Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi tarihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men-âşşarahüm min-zevî's-şani'l-ekber*, thk. Halil Şahade (Beyrut: Darû'l Fıkr, 1408/1988), 5/476-477; Ebû'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbüddîn Ahmed b. İyâs (Ayâs) el-Hanefî, *Bedâiu'z-zühûr fi vekâii'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa (Kahire: Darû İhyau'l-Kutbu'l-Arabiyye, 1395/1975), 1/408; Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer ve câmi'u'l-ğurer (ed-Dürrü'l-Fâhir fi Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır)*, thk. Hans Robert Roemer (Kahire: Darû'l-Kütub, 1960), 9/47-51; Rûknüddîn Baybars el-Mansûrî en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî, *Zübdetü'l-fikre fi târihi'l-hicre*, thk. Donald S (Beyrut: eş-Şeriketu'l-Muttehede li't-Tevzi, 1419/1998), 351-352; Makrîzî, *Tarihü'l-Akbad*, 127-129; Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 2/337-338; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/418.

²⁰ İslam devletlerinde yargı başında bulunan görevliye verilen unvandır. Şükrü Özen, *"Kadî'lkudât", Türkiye Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/77.

²¹ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 2/338-339; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/418; Ahmet Sağlam, *Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'un siyasi faaliyetleri (684-741 / 1285-1341)* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 114.

²² Müstevfi divanlardaki gelir-giderleri kaleme alan hesapları takip eden kişidir Müstevfi's-sohbe ise Mısır ve Şâm havalisinin mâlî işleri ile alakalı olan ed-Dîvânü İstifâi's-Suhbe'nin başında olan görevlidir. Divan'ın günlük işlerini kontrol etmiş, çalışanları denetlemi ve, divan sorumlularına belirlenen tarihlerde mali kaynaklardan nelerin tahsil edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Maliye ile ilgili Sultan'ın emir ve mersûmları bu dîvandandan çıktığı belirtilmiştir. Muhammed Ahmed Dehman, *Mu'cemü'l-elfâz et-tarihiyye fi asril-memluki* (Dimaşk: Darû'l Fıkr, 1990), 138.

²³ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 8/134; Sağlam, *Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun*, 115.

²⁴ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 2/339; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 8/134.

²⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 31/418-419; Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 2/339.

²⁶ Rûknüddîn Baybars el-Mansûrî en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî, *Muhtârü'l-ahbâr*, thk. Doktor Abdulhamid Salih Hamedan (Kahire: Darû'l-Mısriyyeti'l-Lübnaniyye, 1413/1993), 117.

uyguladıklarından Müslümanların diğer din mensuplarına yönelik dinî nitelikli tepkilerinin tetiklendiği zikredilmiştir. Bu durum, onların Sultan'a ve Valilere şikâyetlerde bulunmalarına yol açmış, bu da devletin onların idare ve otorite pozisyonlarındaki varlığını kısıtlamasına neden olmuştur.²⁷ Dolayısıyla zimmîlere karşı yaşanan kişisel isyanların ve toplumsal olayların birçoğu, zenginliğin ve buna bağlı gücün Hristiyan ve Yahudilere geçtiğinde onların kontrol edilemeyeceği endişesinden kaynaklandığı söylenebilmektedir. Bu endişe, toplumun zimmîlere yönelik olumsuz sosyodinî duygularının güçlenmesine yol açmıştır. Bunun neticesinde de halkın onlara olan nefreti ileri boyutlara ulaşmış ve onlara karşı hisler öfkeyle daha da artmıştır.²⁸ Nitekim halk, zimmîlere yönelik çıkarılan bu fermanları fırsat bilip zimmî halkına saldırmıştır.²⁹

Her halükârda bu genelge, türünün ilk örneği olmadığı gibi, zaman zaman çıkarılan benzer kararnamelerin en kötüsünün de olmadığı belirtilmektedir. Bu kararnamelerin yavaş yavaş ortadan kaybolup unutulmaya yüz tutana kadar uygulanmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Nitekim zaman geçtikçe insanların kararnamenin içerdiği kısıtlamaları unuttukları zikredilmektedir.³⁰ Yani Memlükler döneminde, bu hükümler durum sakinleşinceye kadar uygulanmış, sonra mesele eski haline dönmüştür³¹

Kimi kaynaklar zimmî halkın bu kararnamelere olan yükümlülüğünü iptal eden herhangi bir kararın çıkarılmadığı yorumunda bulunmuşlardır. Bunu da Haife Ömer'in zimmîlere yönelik çıkarttığı kararnameyle ilişkilendirmişlerdir. Dolayısıyla Sultan Nasır Muhammed'in, Müslümanların halifesinin verdiği kararı iptal etmediğini düşünmüşlerdir.³² Ancak Sultan Nasır Muhammed'i bu krizden sonra Hristiyanlara hoşgörülü davranmaya iten birkaç siyasî faktör olmuştur.³³ Zimmî halkın lehine doğrudan dahil müzakereler, bu gelişmelerin önemlilerinden olduğu söylenebilmektedir. Bu genelgenin uygulanmasından birkaç ay sonra, Frenk kralından bir elçilik heyeti, hediyeler ile gelip kralın Sultan Nasır'dan kapalı kiliselerden bazılarını açmasını istediğini söylemişlerdir. Sultan Nasır da buna olumlu yanıt vermiş ve bunun üzerine bazı kiliseler açılmıştır.³⁴

1.7. 702/1302'de Şehitler Bayramı'nın Yasaklanması

702/1302'de Emir Baybars, Hristiyanlar arasında, bir şehidin parmağının bulunduğu iddia edilen bir tabut etrafında toplandıkları Şehitler Bayramı'nı yasaklamıştır. Ancak bu yasağın sebebi, bu bayram sırasında yaşanan olaylardan kaynaklandığı belirtilmiştir. Bayram kutlamalara katılan kalabalık nedeniyle aşırı içki tüketildiği, bunun da bazı insanlar arasında kargaşalara, sonu ölümle biten kavgalara neden olduğu zikredilmiştir. Bu olaylar sonucunda Emir Baybars, mezkûr bayramı iptal etmiştir. Hristiyanlar Baybars'ın bu kararını geri alması için kâtibine büyük miktarda para teklif etmişlerse de bir sonuç alınamamıştır.³⁵

²⁷ Kemal Said Habib, *el-Akaliyyat ve's-Siyasat fi'l-habereti'l-İslamiyye min bidaye ed-devletü'n-Nebeviyye ve hatta nihayeti'l-devletü'l-Osmaniyye (1-1325/622-1908)* (Kahire: Mektebetu Medboli, 2002), 200.

²⁸ A. S. Tritton, *Ehli'z-zimme fi'l-İslam*, çev. Hasan Habeşi (Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1949), 130.

²⁹ Hayat Nasır, *Ahvalu'l-amme*, 288.

³⁰ Mayer, *el-Melabisi'l-memlukiyye*, 118.

³¹ Ali İbrahim Hasan, *Tarihi'l-Memaliki'l-Bahriyye fi asri'n-Nasır Muhammed bivechi has* (Kahire: Mektebetu'n-Nehdeti'l-Misriyye, 1944), 126.

³² Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 287.

³³ Ali İbrahim, *Tarihi'l-Memaliki'l-Bahriyye*, 127.

³⁴ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 2/370.

³⁵ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 2/362; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 8/202,203.

Bu bayramın kutlamasının engellenmesi, zimmîler tarafından sosyodinî gerekçelerle eleştirilmiştir.³⁶ Buna karşın Muhammed Abdülaziz Marzuk da söz konusu iptalin o bayram sırasında yaşanan İslâm'a aykırı eğlence ve işlenen günahlardan kaynaklandığı şeklinde yorumlamıştır.³⁷ Bu nedenle genel olarak zimmîlerin bayramları değil, kutlamaların boyutları sınırlanmıştır.³⁸

1.8. 703/1303 Yılı Akabinde Kiliselerin Açılması

Barselona Kralı, Doğu Hristiyanlarının işleriyle ilgilenmek ve Mısır'da yeni pazarlar açmak amacıyla Mısır'daki Memlük Sultan'ı Nasır Muhammed b. Kalavun'la güçlü ilişkiler kurmayı amaçlamıştır.³⁹ Bu nedenle 703/1303'te Sultan Nasır'a bir dizi hediye ile birlikte elçiler göndererek bazı kiliselerin açılmasını talep etmiş ve Sultan da bu isteği kabul etmiştir.⁴⁰ Sultan'ın bu adımı, Mısırlı Müslümanların Hristiyanlara karşı davranışları konusundaki bakış açısının ve Barselona ile Mısır devletleri arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yardımcı olan ahlâkî değerlerinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Sultan Nasır Muhammed'in aşırılıkçı olmadığını, aksine hoş görülü bir tutum sergilediğini göstermektedir.⁴¹ Sultan Nasır'ın, barışa yönelmiş, aydın ve deneyimli bir politikacı olduğu ifade edilmektedir. Bu özellikleri nedeniyle doğu ve batı krallıkları ile arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirmekte tereddüt etmemiştir. Nitekim Sultan Nasır'ın bu tür yaklaşımı onun hakimiyetini azaltmadığı gibi statüsünü de düşürmemiştir.⁴²

1.9. 706/1306 Yılı Fermanı

705/1305'te Konstantinopolis'ten bir heyet Mısır'a gelmiş ve Sultan Nasır'dan, kendilerinden alınıp camiye çevrilen Kudüs'teki kiliseyi kendilerine iade etmesini istemiştir. Sultan bunu kabul etmiş ve kiliseyi Hristiyanlara iade etmiştir.⁴³ Ancak aynı yıl içinde, Sultan Nasır'ın Yahudi ve Hristiyanlara karşı sert kanunlar da çıkardığı görülmektedir. Avrupa'dan gelen bir heyetin, Sultan Nasır'dan Hristiyanların kiliselerinin açılmasına yönelik emirler vermesini⁴⁴ ve bir Hristiyan mahkûmun serbest bırakılmasını talep ettiği belirtilmektedir. Sultan Nasır, bu talep üzerine kiliseleri açmış ve esiri de serbest bırakmıştır. Heyet Avrupa'ya dönmek üzereyken sultan bu esir için fidye alınmasını istemiş ve esiri geri almak için elçiler göndermiştir. Avrupalı heyet esiri iade etmediği gibi elçileri de yanlarında götürmüştür. Sultan'ın bu duruma sinirlendiği, Hristiyanlara karşı saldırılara izin verdiği, onları devlet kadrolarındaki görevlerinden uzaklaştırdığı, yaptıkları ticarî antlaşmaları iptal ettiği, giyim ve davranışa yönelik mevcut kısıtlamaları sıkılaştırdığı kaydedilmiştir. Böylece durum zimmîler için daha da zorlaştığı, göç etmek veya İslâm'ı kabul etmek dışında başka bir seçenekleri kalmadıkları söylenebilmektedir.⁴⁵ Daha sonra Sultan Nasır, 706/1306'da zimmî halkın emirlere uymasını zorunlu kılacak bir fermanı yayınlamış, ülkenin diğer bölgelerine de göndermiştir. Zimmîler, Sultan'ın vazgeçmesi

³⁶ Nahle, *Tarihû'l-Ummetî'l-Kıbtıyye*, 217.

³⁷ Abdülaziz Merzuk, *en-Nasır muhammed b. Kalavun* (Kahire: Vizaretu's-Sekafeti ve'l-İrşadi'l-Kavmi, 1964), 160,161.

³⁸ Abdülaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 288.

³⁹ Habib, *el-Akaliyyat ve's-siyasat*, 198.

⁴⁰ Makrîzî, *Tarihû'l-Akbad*, 129.

⁴¹ Abdülaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 289.

⁴² Ali İbrahim, *Tarihi'l-Memaliki'l-Bahriyye*, 127.

⁴³ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, 385,386.

⁴⁴ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 2/391.

⁴⁵ Abdülaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 289,290.

için para teklif etmişlerse de bu teklif kabul edilmemiştir.⁴⁶ Ancak bu fermanın uygulanmasının da diğerleri gibi devamlı olmadığı anlaşılabilmektedir.

1.10 709/1309 Yılı Cizye Olayı

709/1309'da gayrimüslimlerin ödedikleri cizye dışında yedi yüz bin dinarı hazineye taahhüt etmeleri halinde beyaz sarık takmalarına izin verilmeye çalışılmıştır.⁴⁷ Ancak bu teklif, İbn Teymiye'nin Sultan'a "zimmî halkını destekleyenlerden olmak senden uzak olsun" diyerek karşı çıkmasıyla reddedilmiştir.⁴⁸ Bununla birlikte şu sorular gündemde olmuştur: Zimmîler neden Müslümanların kıyafetlerini taklit etmeye çalışıyorlardı ve neden mavi renk giyinmekten hoşlanıyorlardı? Mavi renkle ayırt edilmeleri onların ticaretini, alışverişlerini ve ekonomilerini olumsuz etkiler mi? Veya kendilerinden farklı bir dine mensup olanların aşağılanmasına ve saygısızlığına mı maruz kalıyorlardı?⁴⁹ Oysa bazı tarihçiler, kılık kıyafetle ilgili yayınlanan kararnamele zimmîlerin sosyal hayatına yönelik bir kısıtlama olmadığını düşünmektedirler. Ayrıca zimmîlerin kıyafetine yönelik getirilen bu uygulamaların güvenlik amaçlı olması yanında, onların kendilerine has kıyafet adetlerini kaybetmemeleri açısından kendi lehlerine bir uygulama olduğu da ifade edilmektedir.⁵⁰

1.11. 710/1310'da İslâm Peygamberine Hakaret

İlerleyen süreçte Müslümanlarla zimmî halkı arasındaki ilişkilerde gerilimin sürdüğünü gösteren bazı olaylar devam etmiştir. 710/1310'da bir Hristiyan, İslâm Peygamber'inin konumunu aşağıladığı, Kur'ân-ı Kerîm-i eleştirdiği ve âlimleri küçümsediği gerekçesiyle idam edilmiştir. Şahitler onun küfür ve dalaletinden dolayı aleyhinde ifade vermişler ve o, öldürülmek için "Ey Müslümanlar, ben şahitlik ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur. Ben bir kâfir idim ve Müslüman oldum" diye bağırıştır. Ancak bu ifadesine rağmen bu kişinin Müslümanlığı kabul edilmemiş ve öldürülmesine hükmedilmiştir.⁵¹

1.12. 714/1314'te Öldürme Olayları

714/1314'te Sultan, Yahudi ve Hristiyanlara yönelik işlediği suçların cezası olarak Müslüman bir adamın öldürülmesini emretmiştir. Bu adamın elinde kılıcıyla atına binerek Kahire'yi dolaştığı, yolda karşılaştığı gayrimüslimleri yaraladığı, bazılarınımsa ellerini kestiği belirtilmektedir.⁵² Sonunda bu adamın bu tür eylemi nedeniyle tutuklanıp öldürüldüğü ifade edilmektedir.⁵³ Aynı yıl Hristiyanlar, kiliselerini aydınlatmak için bir camiden bazı lambaları ödünç aldıkları kaydedilmiştir. Bir kilise toplantısı sırasında Müslüman bir şeyhin, toplantıyı bastığı, mumları söndürdüğü, lambaları indirdiği ve orada bulunanlara hakaret ettiği de kaydedilmiştir. Sultan, bu olayı öğrendiğinde şeyhi huzuruna çağırıştır. Ancak adam Sultan'a hitaben "En iyi iyilik, zalim bir Sultan'ın huzurunda doğru sözdür ve sen, kendi devletinde ve Müslümanlar arasında Kıptîlerin ve onların hikmetlerinin koruyucususun..." dediği

⁴⁶ Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-Berzâlî, el-İşbîlî ed-Dimaşkî, *el-Muktefâ 'ale'r-ravzateyn el-ma'ruf bi-tarihi'l-berzâlî*, thk. Doktor Ömer Abdusselam Tedmuri (Beyrut: el-Mektebetu'l Asriye, 1427/2006), 2/348.

⁴⁷ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Hüsnü'l-muhâdara fi tarih-i Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (Mısır: Darû İhyau'l-Kütbu-l Arabiyye, 1387/1967), 2/300; Tritton, *Ehli'z-zimme fi'l-islam*, 130,131; Mayer, *el-Melabisi'l-memlukiyye*, 118.

⁴⁸ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/300.

⁴⁹ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 290,291.

⁵⁰ Muhammed Hamîdullah, "İslamda Devletler Hukuku". çev. Abdulkadir Şener. *Ankara Üniversitesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi* 3 (1977), 299.

⁵¹ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 290,291.

⁵² Hayat Nasır, *Ahvalu'l-amme*, 289.

⁵³ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 291.

kaydedilmiştir. Buna karşılık Sultan, “yazıklar olsun sana, ben zalim miyim?” diye sorması üzerine o da “Evet” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Sultan, onu cezalandırmaya karar vermiş ve dilinin kesilmesini emretmiştir. Ancak emirler, onu affedene ve onun Mısır'dan ayrılma emrini çıkarana kadar huzurda kalmışlardır.⁵⁴ Nitekim bu tür münferit olaylar, Müslümanların zimmî halkına karşı tutumunun kanıtı olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü bu olaylar hakkında herhangi bir genelleme için yeterli veri bulunmamaktadır.⁵⁵ Sultan Nasır'ın, tebaasından birinin yanlış davranışını fark ettiğinde, hatayı yapanın dinine bakmaksızın onu cezalandırmak için hemen inisiyatif alması da suçu işleyene yönelik tarafsızlığını gösterdiği söylenebilmektedir.

1.13. 718/1318'deki İzinsiz Kilise İnşası

Makrîzî, 715/1315'in Şevval'inde Yahudi ve Hristiyan mâbetlerinin kapatıldığından bahsetmiştir. Daha sonra Zilhicce'de herhangi bir sebep gösterilmeden bu mâbetlerin tekrar açıldığı belirtilmektedir.⁵⁶ Aynı şekilde 718/1318'te Sultan, Kahire'deki bir Hristiyan kilisesinin yıkılmasını emretmiştir. Çünkü Hristiyanlar, bu binanın bir kısmını onarmak için Sultan'dan izin istemişler, o da bunu kabul etmiş ve neyi restore etmeleri gerektiğini onlara belirtmiştir. Fakat onlar Sultan'ın söylediklerinin aksine kilisenin tamamını yeniden inşa etmişlerdir.⁵⁷ Böylece bina en iyi duruma getirilmiş ve bu durum, kilisenin Müslüman komşularını rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Müslümanlar çeşitli dilekçelerle şikâyetle bulunmuşlardır. Sultan da kilisenin içindeki yeni inşa edilen kısmın yıkılmasına karar vermiştir. Ancak bazı Müslümanlar, yıkılan kısmın yerine bir mihrap inşa ederek orada ezan okuyup namaz kılmışlardır. Hristiyanların bu durumu Sultan'a şikâyet etmeleri üzerine, Sultan mihrabın yıkılmasını da emretmiştir. Böylece nihayetinde burası kilise ve mihrabı olmayan bir harabe haline gelmiştir.⁵⁸

2. 721/1321 Olayları

Müslümanlarla zimmîler arasında yaşanan bütün bu gerginlikler, 721/1321'deki olayların gerçekleşmesine yol açmıştır. Araştırmanın odak noktası ve konusu olan bu olaylar, Müslümanların sebep olduğu ve Hristiyanların sebep olduğu şeklinde iki bölüm olarak ele alınmıştır.

2.1. Müslümanların Sebep Olduğu Olaylar

721 /1321'de Sultan Nasır, kendisi için bir gölet inşa edilmesini emretmiştir. Göletin inşa edildiği bölgede bir kilise vardır. İşlerin daha hızlı ilerlemesi için bu kilisenin yıkılması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁹ Ayrıca kilise göletin genişlemesini engellediği nedeniyle bir kararname çıkarılmıştır.⁶⁰ Bu nedenle, çevresini kazmada aşırıya gitmeleri emri verilerek kazaen yıkıldığına dair bir söylenti yayılmıştır.⁶¹ Cuma günü ve namaz vakti geldiğinde bir grup insan toplanıp kiliseyi yıkmıştır. Ancak bu olayla birlikte Kahire'de birçok kilise yağmalanmıştır. Kilisedeki paralara ve eşyalara el konulmuş, kadın ve keşişlerden bazıları yakalanmış,⁶² hatta kilisede gömülü olan ölülerin dahi yakıldığı belirtilmiştir.⁶³ İskenderiye'de de benzer bir saldırı

⁵⁴ Makrîzî, es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk, 2/495,496.

⁵⁵ Hayat Nasır, *Ahvalu'l-amme*, 289.

⁵⁶ Makrîzî, es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk, 2/511.

⁵⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 32/287.

⁵⁸ Makrîzî, es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk, 3/4; Tritton, *Ehli'z-zimme fi'l-islam*, 62.

⁵⁹ Zeynüddîn, Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed İbn Ebü'l-Fevarîsî Ebû Hafs el-Marrî el-Kenedî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Darü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1417/1996), 2/262.

⁶⁰ Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, 9/306.

⁶¹ Makrîzî, es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk, 3/37.

⁶² Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/440.

⁶³ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 2/262.

gerçekleşmiş ve birçok kilise yerle bir edilmiştir. Saldırıları, diğer bölgelerdeki kiliselere de ulaşmıştır. Ayrıca cuma namazı vaktinde kiliselerin yıkılacağına dair haberler Yukarı Mısır'dan yayılmış ve birçok şehirde sistematik bir şekilde kiliselerin yıkılmasına yol açmıştır. Sultan, kiliselerin durumundan haberdar olunca öfkelenmiş ve saldırganların tutuklanmasını emretmiştir. Bunun üzerine bazıları yakalanıp hapsedilmiştir.⁶⁴ Kadınlara bu insanlara ne yapılması gerektiğini sorduklarında, kadılar onların cezalandırılması gerektiği yönünde fetva vermişlerdir. Bunun üzerine bazıları dövülmüş, bazıları başka şekillerde cezalandırılmış ve bazıları ise halka açık yerlerde idam edilmişlerdir.⁶⁵

Yukarıda bahsedilen kiliselerin toplu yıkımı, birçok soruyu gündeme getiren önemli bir olay görülmüş ve çeşitli yönlerden analiz gerektirmiştir. Birinci olarak, Makrîzî'nin göletin yerine dair aktardığı rivayet, Sultan'ın kilisenin çökmesini andıracak şekilde etrafında abartılı bir kazı yapılmasını emrettiği ve daha sonra gece olduğunda kazaen çökmüş gibi gösterildiği şeklinde değerlendirilebilmektedir.⁶⁶ Ayrıca Sultan Nasır'ın, halkın yaptığı yağma ve sabotajlardan tamamen habersiz olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle, Hristiyanlara yönelik eylemlerin bilinmesi durumunda, bunların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı düşünülmüştür.⁶⁷ Halihazırda Makrîzî'nin daha sonra olayla ilgili aktardığı sözlerden kilisenin gece değil, öğle vakti yıkıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁸

İkinci olarak, olaya hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler kendi açılarından baktıkları söylenebilmektedir. Diğer taraftan, Yakub Nahle, Müslümanların kilisenin kendi kendine yıkılması umuduyla etrafını kasma emrinin, kiliselerden biri yıkıldığında, daha büyük ve daha güzel olarak tamir edilebileceği veya yeniden inşa edilebileceğinden, Sultan'ın Hristiyanlara hoşgörüsü ve onlara yönelik bir eğilim olarak ifade etmektedir.⁶⁹

Üçüncü olarak, Sultan'ın burayı gizlice yıkmak yerine, durumu zimmî halka açıklayabileceği ve bu durumda zimmîlerin buna itiraz etmeyeceği düşünülmektedir⁷⁰

Dördüncü olarak, Sultan'ın, göletin inşasına engel teşkil ettiğinden kilisenin yıkılmasına dair emir verdiği belirtilmektedir. Bu da kilisenin sadece gölete yönelik bir sorun oluşturduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca bu mesele sadece bu kiliseyi ilgilendirmektedir. Aksi takdirde Sultan, diğer başka kiliselerin yağmalanıp yıkıldığını öğrendikten sonra faileri yakalatıp cezalandırmayacağı vurgulanmıştır.⁷¹

Beşinci olarak, Sultan'ın kilisenin yıkılması emrinin kamuoyunun yanlış anlamasına bağlı olduğu ifade edilmektedir. Halk, bu emrin sadece göletin inşasına engel olan kiliseye ait olduğunu anlamadığı ve Sultan'ın emrinin, tüm kiliselerin yıkılması için olduğu şeklinde değerlendirdikleri söylenebilmektedir.⁷²

Altıncı olarak, bu olayda yanlış yönlendirmenin bir rolü olabilmektedir. Göletin inşasında görev alan veya ülkede çıkan fitneden istifade eden emirlerden birinin, kilisenin göleti engellediği gerekçesiyle Sultan'dan yıkma emri çıkarttığı ifade edilebilmektedir. Nihayetinde bu durum,

⁶⁴ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 3/38; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/440,441.

⁶⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/17.

⁶⁶ Hayat Nasır, *Ahvalu'l-amme*, 290.

⁶⁷ Ali İbrahim, *Tarihi'l-Memaliki'l-Bahriyye*, 132.

⁶⁸ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/440.

⁶⁹ Nahle, *Tarihû'l-Ummeti'l-Kıptiyye*, 224.

⁷⁰ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 295.

⁷¹ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 295.

⁷² Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 296.

Sultan'ı istenmeyen sonuçlara sürükleyebildiği, özellikle fitneyi ateşleyerek onunla zimmî halkı arasında çatışmaya yol açabildiği düşünülmektedir. Sultan'ın daha önce 700/1300'de zimmîlerin itaatsizlikleri olmadığı halde onlara yönelik bir ferman çıkarması da bu olayın diğer bir örneği olarak değerlendirilebilmektedir.⁷³

Yedinci olarak, bu olayın Sultan'ın bilgisi dışında gerçekleştiği de ifade edilebilmektedir. Bu durum, gizli bir planın varlığına işaret ettiği, insanlar camiden çıktıklarında yukarıda bahsedildiği gibi yoğun duman ve tozla karşılaştıklarında şaşkınlıklarının bu yorumu desteklediği söylenebilmektedir.⁷⁴

Sekizinci olarak, biz bu olaylara sebebiyet verenleri Müslüman halktan sayılması ve yaşananları Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bir çekişme olarak da değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Bu, halkın cuma namazıyla meşgul olması ve bu olay karşısında şaşkınlığa uğramasından da anlaşılmaktadır. Nitekim bunu yapan grubun art niyetli bir çete olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu olaylarla ilgili bir gayrimüslimin; "Sultan'ın fermanı olmadan yoğun bir halk kalabalığı toplandı" sözü oldukça önemlidir.⁷⁵

2.2. Hristiyanların Sebep olduğu Olaylar

Mezkûr dönemdeki Hristiyanların, kendilerinin ve evlerinin başına gelen olaylara tepkiler de verdikleri zikredilmiştir. Onların çoğu zaman kışkırtıcı ve misilleme niteliğindeki eylemler yaptıkları zikredilmiştir.⁷⁶ Buna göre, kiliselerin yıkılması olaylarına tepki olarak Kahire'de meydana gelen ve büyük bir yangın olarak söz edilen "Kahire Yangını" (Hariku'l-Kahire) olayını başlatmakla suçlanmışlardır.⁷⁷ Yangın art arda olmuş,⁷⁸ evleri ve bazı camileri tahrip etmiş, yapıların üst katlarına kadar ulaşmış ve uzun süre devam etmiştir.⁷⁹

Olay, Kahire'de, içinde insanların yağ, bal ve diğer eşyalarını depoladığı bir evden başlayan büyük bir yangınla başlamıştır. Bu yangın, Cemâzü'l-Evvel ayının on dördüncü günü olan bir cuma günü başlamış ve ertesi sabah olduğunda, Müslümanlara ait yaklaşık otuz ev yanmıştır.⁸⁰ Nitekim yangın, içinde saltanat gelirleri ve diğer önemli belgelerin bulunduğu saltanat gelirlerine ait belgeler gibi birçok evrak ve paranın saklandığı Emir Kerimeddin'in evinin yanmasından korkulmuştur. Sultan Nasır, yangını söndürmek için bir grup emir göndermiştir. Emirler ve uşakların da katıldığı yangın söndürme işlemleri sırasında birçok mal yangından zarar görmüştür.⁸¹

Burada yangının çıkış nedeni konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Yangının gökten geldiğini söyleyenler olduğu gibi, bu yangının kralların ve düşmanların işi olduğunu iddia edenler

⁷³ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 296.

⁷⁴ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 296.

⁷⁵ Tritton, Ehli'z-zimme fi'l-islam, 65.

⁷⁶ Said Abdülfettah Âşur, *el-Müctemau'l-Mısri fi asri'l-selatni'l-Memalik* (Kahire: Darû'n-Nehdeti'l-Arabiyye, 1992), 53.

⁷⁷ Ebû Muhammed Affüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfî el-Yemenî, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân* (Lübnan: Darû'l-Kutbu'l-İlmiyye, 1417/1997), 4/196; Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-Berzâlî el-İşbilî ed-Dımaşkî, *el-Muktefâ 'ale'r-ravzateyn el-ma'ruf bi-tarihi'l-berzâlî*, thk. Doktor Ömer Abdusselam Tedmuri (Beyrut: el-Mektebetü'l Asriye, 1427/2006), 2/469; Burak Gani Erol, "Memlûkler Döneminde Mısır'da Gayrimüslimlerle İlgili Yaşanan Toplumsal Hadiseler Ve Onlara Karşı Uygulanan Müeyyideler" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/2 (Haziran 2020), 603-609.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *el-İber fi haberî men gâber*, thk. Ebû Hacer Muhammed es-Said (Beyrut: Darû'l-Kütbu'l-İlmiyye, ts), 4/60.

⁷⁹ Berzâlî, *el-Muktefâ 'ale'r-ravzateyn*, 2/469.

⁸⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/17,18.

⁸¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/17,18; Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 3/40; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 2/262.

de olmuştur. Bununla birlikte, işsiz askerlerin ve yağma niyetinde olan yağmacıların işlediği de öne sürülmüştür. Ancak birçoğu da bunun Hristiyanların işi olduğunu iddia etmiştir.⁸²

Yangın pazar gününe kadar devam etmiş ve pazartesi geldiğinde yangını yayan bir fırtına çıkmış ve yangın, ulaştığı her yeri tahrip etmeye başlamıştır. Durumun vahameti sebebiyle halk camilere toplanmış ve Allah'a ibadet ve dua etmişlerdir. Emirler ve Kahire halkı yangını söndürmek için okullardan, tuvaletlerden ve kuyulardan su taşıdıkları zikredilmiştir.⁸³ Çarşamba gecesi geldiğinde yangın rüzgarın etkisiyle yeniden alevlenmiştir. Bunun yanında aynı yönde başka bir yangın daha çıkmıştır. Ancak bu sefer evlerin çatılarında yangını başlatmak için kullanılan benzinli büyük fitiller bulunmuştur. Bu yüzden insanlara her evin ve her dükkânın yakınında su bulundurmaları için duyurular yapılmıştır. Perşembe gecesi tekrar bir yangın çıkmıştır. Bu yangın aynı zamanda camilere ve okullara da sıçramıştır. Yangın bölgelerinde çok sayıda yanıcı ve yakıcı maddelerin bulunması üzerine, bu yangınların kiliselerin yıkılması ve yağmalanmasının bir intikamı olarak Hristiyanlar tarafından gerçekleştirildiği düşüncesi yayılmıştır.⁸⁴

Hristiyanlardan sorumlu patriğin, Sultan'a "Hristiyanlar beden ve ruh açısından bu tür eylemleri gerçekleştiremeyecek kadar zayıftır"⁸⁵ dediği rivayet edilmektedir. Bunun üzerine Sultan Nasır, ülkede meydana gelen yangınlar, yıkım ve hasarın Hristiyanlar tarafından ortaya çıktığı söylentilerini reddetmiştir.⁸⁶ Ancak bu olayın ardından, Romalı Melkit Hristiyanlardan⁸⁷ dört kişi tutuklanmıştır. Tutuklananlar, dayak yemeden ve tehdit edilmeden yangınlara sebebiyet verenlerin kendileri olduğunu ve bunu kiliselerinin yağmalanıp tahrip edilmesine karşılık vermek amacıyla yaptıklarını itiraf etmişlerdir. Ayrıca Deyrül-Bağal (Bağal Manastırı) rahiplerinin de bu yangına karıştıklarını ifade etmişlerdir. Hristiyanların reisi, bu keşişlerin ülkenin Hristiyanları olan Yakubilerden değil, Melkitlerden olduğunu ve bu eylemin cehaletlerinden kaynaklandığını söylemiştir. Bu nedenle bu keşişlerin derhal öldürülmesini istemiştir.⁸⁸ Görünüşe göre Hristiyan patriği cezanın bütün Hristiyanlara kesilebileceği korkusuyla keşişlerin bir an önce infaz edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Sultan, onların yakılmasını emretmiştir. Daha sonra Deyrül-Bağal'dan sorumlu keşişler de tutuklanmış ve kiliselerine yapılanlar nedeniyle yangınlara sebebiyet verdiklerini itiraf etmişlerdir. Sultan, Emir Kerimeddin'i çağırarak ondan, Hristiyan patriğini getirmesini istemiştir. Sultan, Hristiyan patriğini büyük bir hürmetle karşılamış ve ona keşişlerinin yaptıklarını haber vermiştir. Patrik ise, yaşananlardan rahatsız olduğunu dile getirerek Sultan'ın vereceği karara razı olacağını ifade etmiştir.⁸⁹

Kerimeddin, patriği güzel bir şekilde ağırlayıp oradan gitmesini sağladığı zikredilmiştir. Müslüman Memlük Devleti'nin patriğe iyi davranması halk arasında ciddi tepkilere yol açmıştır.⁹⁰ Nitekim bu davranışa öfkelenen Müslüman halkın Emir Kerimeddin'e "ne oluyor size, Hristiyanlar

⁸² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/17,18; Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, 9/306.

⁸³ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 3/40.

⁸⁴ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/443; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 9/66,67.

⁸⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/19.

⁸⁶ Ali İbrahim, *Tarihi'l-Memaliki'l-Bahriyye*, 132.

⁸⁷ Antakya patriğine bağlı doğu Hristiyanlar olan Melkitler, Kadıköy konsili kararlarını benimseyen, Roma kilisesine bağlı dört Apostolik Kilisenin birincisidir. Aynı zamanda Bizans Kilisesi ve ona bağlı diğer kiliseleri de ifade ettiği belirtilmektedir. Daha fazla bilgi için bz. Mehmet Aydın, "Mezhepler ve Tarikatlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/355; Levent Öztürk, *İslam Toplumunda Hristiyanlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012)117.

⁸⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/20.

⁸⁹ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 9/68.

⁹⁰ Nahle, *Tarihü'l-Ummeti'l-Kıbtiyye*, 229.

Müslümanların evlerini yerle bir ederken siz onları savunuyorsunuz" dediği zikredilmektedir. Bunun üzerine Sultan, suçlu Hristiyanların cezalandırılması emrini vermiş ve onları Deyrül-Bağal'da tutuklayıp bir kısmının yakılmasını istemiştir. Böylece halkın Hristiyanlara karşı düşmanlığının arttığı belirtilmiştir.⁹¹ Bu süreçte halk, meydanda Emir Kerimeddin'i gördüklerinde hakaret edip taşlamışlardır. Bu durumdan haberdar olan Sultan'ın çok üzüldüğü ve sıradan halkın cezalandırılması konusunda emirler verdiği kaydedilmiştir. Nitekim yakalananlar tutuklanarak kaleye götürülmüştür. Ancak Emir Kerimeddin'in onlar adına şefaah taleb etmesi üzerine, Sultan'ın onları affettiği anlaşılmaktadır.⁹²

Daha sonra kale ve Ahmed İbn Tolon Cami'sinin yanında yangın yeniden alevlenmiştir.⁹³ Sultan meydana indiğinde halkın mavi ve sarı renkli giysiler giydiğini ve "İslâm dininden başka din yoktur... Ya Malik, ey Nasır... küfre karşı bizi destekleyin Hristiyanları desteklemeyin" diye bağırduklarına şahit olmuştur. Sultan'ın, fitne çıkmasından korktuğu için yanlarına giderek "kim bir Hristiyan bulursa, onun kanı ve malı caizdir" dediği nakledilmektedir.⁹⁴ Buna göre olayın üzerine üç Hristiyan tutuklanmıştır. Bu Hristiyanlar beyaz sarıklar takmış ve Müslüman kılığına girmişlerdi. Amaçları camiye girip onu kundaklamaktı. Bu Hristiyanların evlerinde petrol ve kükürtten yapılmış fitillerin bulunması üzerine amaçlarının yangın çıkarmak olduğu anlaşılmıştır. Sorguya çekildiklerinde üçünün de suçlarını itiraf ettikleri görülmüştür. Bunların, suçunu kabul etmeleri üzerine bir grup Hristiyan daha tutuklanmıştır.⁹⁵ Bunun üzerine Sultan, Hristiyanların mavi sarıklar takmalarını,⁹⁶ ata veya katırlara binmemelerini, ancak eşeklere de ayaklarını tek tarafa salacak şekilde binebileceklerini, hamama boyunlarında zil olmadan girmemelerini, kadın ve çocuklarına Müslüman kıyafetleri giydirmemelerini emretmiştir. Ayrıca emirlerden Hristiyanları devlet kadrolarından uzaklaştırmalarını istemenin yanı sıra, kiliseler ve manastırların kapatılmasını da emretmiştir.⁹⁷ Bu fermanın yayınlanmasının ardından, halkın Hristiyanlara saldırmaya cesaret etmesi ve onları yakaladıklarında dövüp elbiselerini çıkarması neticesinde hiçbir Hristiyanın evinden çıkmaya cesaret edemediği bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak dışarı çıkmak mecburiyetinde kaldıklarında, bir Yahudi'den sarı sarık kiralayarak, Yahudi gibi giyinmiş ve ihtiyaçlarını o şekilde gidermişlerdir.⁹⁸ Halkın Hristiyanlara karşı saldırılarının çoğalması üzerine Sultan, halkın onlara saldırmamasını emretmiştir. Aksi takdirde cezalandırılacaklarını belirtmiştir.⁹⁹

Hristiyanların uymak zorunda bırakıldıkları bu kısıtlamalar sonucunda, bazıları ailelerini yaptırımlardan kurtarmak için İslâm'ı kabul etmeyi tercih etmişlerdir.¹⁰⁰ Ancak tüm bunlara rağmen, Memlük Sultanı ve yakınlarının ikametgahı olan Cebel Kalesi'nde yeniden yangın çıkmış ve çok geçmeden söndürülmüştür. Daha sonra Sultan vekilinin evi yakınlarında başka yangınlar çıkmış, emirlerin de halkla beraber katıldığı çalışmalarla yangın söndürülmüştür.¹⁰¹ Bu yangınlara karışan Hristiyanların izi sürüldüğünde iki Hristiyan yakalanmıştır. Bu Hristiyanlar Kahire'de iki

⁹¹ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr*, 4/444.

⁹² İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 9/69.

⁹³ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 2/301.

⁹⁴ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 3/44; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 9/70,71.

⁹⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/23,24.

⁹⁶ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 2/262; Berzâlî, *el-Muktefâ 'ale'r-ravzateyn*, 2/469; Tritton, *Ehli'z-zimme fi'l-islam*, 77.

⁹⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 9/71.

⁹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 3/44; Tritton, *Ehli'z-zimme fi'l-islam*, 77.

⁹⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/28.

¹⁰⁰ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*, 3/45.

¹⁰¹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/28.

deve üzerinde gezdirilip kendilerine hakaretler edilmiştir.¹⁰² İçlerinden biri babasının isteği üzerine İslâm'a geçmiş ancak daha sonra irtidat etmişti. İkisi de Kahire yangınlarına sebebiyet verdiğini itiraf etmişlerdir.¹⁰³

Hristiyanlara yönelik yayınlanan bu fermanın, Hristiyanları birkaç gün işlerini yapmaktan alıkoyması üzerine, emirlerin kâtiplerinden bir kısmının İslâm'ı kabul ederek işlerine döndüklerini, geri kalan Hristiyanlara da ciddi bir şekilde uygulanmadığını belirtmek gerekmektedir. Emir Kerimeddin'in, bu Hristiyanlardan bir kısmının Sultan'ın işlerinde çalıştığını Sultan'a bildirmesinin ardından, Hristiyanların geri kalanının da işlerinin başına döndüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Kimileri Kerimeddin'in Hristiyanlara olan pozitif ayrımcılığını, onun Hristiyanlıktan İslâm'a geçmesine bağlamışlardır. Bununla birlikte kimi insanlar onun hala Hristiyan olduğunu da düşünmüşlerdir.¹⁰⁵ Öyle ki, Emir Kerimeddin'in, Mısır'da yangının çıkmaya başlamasından bir hafta sonrasına kadar Hristiyan patriğini çağırmadığı rivayet edilmektedir.¹⁰⁶

Sultan Nasır ve emirlerin genel olarak yangın meselesine ilişkin olumlu bir tavır sergiledikleri belirtilmektedir. Tehlikeyle karşı karşıya kaldıklarında, bu büyük tehlikeyi püskürtmek için yasaları tüm katılığıyla uygulamaktan başka alternatif görmemişlerdir. Dolayısıyla Sultan kararlı duruşuyla isyancıları yasal sürece geri döndürmüştür.¹⁰⁷

Bu tür olayların her iki tarafa karşı da hazırlanan veya Sultan'a yönelik eylemler olduğu söylenebilmektedir. Nitekim Memlûk Sultanlarının, büyük zenginliklere ve çok sayıda taraftara sahip bir grup emir tarafından kuşatıldığı zikredilmiştir. Dönemin tarihi sürecinde mevcut Sultan'dan memnun olunmaması durumunda, devletin emirleri tarafından tahtan indirildikleri de görülmüştür. Buna karşılık Sultanlar tahtlarını korumak ve saltanatlarını sağlamlaştırmak için onları memnun etme arzusu içerisinde olmuşlardır.¹⁰⁸ Üstelik durum, Hristiyanlara zarar verilmesiyle sonuçlanan gelişmelerle de şekillenmiştir.¹⁰⁹ Dolayısıyla Sultan Nasır'ı kötülemek, onun saltanat dönemini Kiptîler ile Müslümanlar arasında gerçekleşen bir çekişme dönemi olarak sunmak, en-Nasır'ı zemmetmek amacıyla gerçekleştirildiği söylenebilmektedir. Bu karmaşık olaylara rağmen toplumun genel istikrarını korumanın, dönemin her yetkilisinin ulaşmaya çalıştığı temel hedef olduğu düşünülmektedir.¹¹⁰

Bu olaylara ait verilerde Yahudilere ait olaylar azınlıktadır. 721/1321'de Şam'daki bir Yahudi sinagogu tahrip edilmiştir. Olayın Yahudilerin kendi evlerinden birini mâbede çevirip eklemeler yaparak genişletmelerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Yahudiler, mâbedin eski olduğunu iddia etmelerine rağmen, bu mâbedin yeni olduğu kanıtlanmıştır. Çünkü bu ibadethane Yahudilerin yoğun yaşadığı bir sokakta yer aldığı ve Müslümanların bu mâbetten haberdar olmadıkları belirtilmiştir. Bu durumun anlaşılması üzerine mâbet yıktırılmıştır.

721/1321 olaylarından sonra, Sultan'ın fermanının yansımalarına bakıldığında, dikkate alınması ve gözden kaçırılmaması gereken şey, Sultan'ın zimmî halkına yönelik fermanı

¹⁰² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/29; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 2/263.

¹⁰³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/29.

¹⁰⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 33/27.

¹⁰⁵ Velime Muyer, *Tarihi devletü'l-Memalik fi Mısır*, çev. Mahmud Abidin, Selim Hasan (Kahire: Mektebetu Medboli, 1415/1995), 94.

¹⁰⁶ Nahle, *Tarihû'l-Ummeti'l-Kıbtıyye*, 228,229.

¹⁰⁷ Muyer, *Tarihi devletü'l-Memalik*, 94.

¹⁰⁸ Ali İbrahim, *Tarihi'l-Memaliki'l-Bahriyye*, 138,139.

¹⁰⁹ Nahle, *Tarihû'l-Ummeti'l-Kıbtıyye*, 236.

¹¹⁰ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 307.

sonrasında bazı Hristiyanların İslâm'a girmesidir. Buna göre, zimmîler hedeflerine şiddet kullanarak ulaşamadığında, toplum içerisindeki ahlâkî statülerini yeniden kazanmak için büyük miktarda para harcamak ve İslâm'ı kabul etmek de dâhil olmak üzere çeşitli barışçıl yollarla çözümler aramışlardır.¹¹¹

Zimmîlerin sırf mavi ve sarı renkleri giymekten kurtulmak veya işlerini kaybetmekten kaçınmak için din değiştirmeleri mümkün gözükmemektedir. Çünkü uygulanan yaptırımlar zamanla sınırlı olmuş ve sonrasında özgürlükler karşılıksız olarak zamanla geri alınmıştır. Kararnamelerin yenilenmesinden sonra zimmîlerin İslâm'a girmelerinin nedenini, sadece uygulamadan kaçınmak için değil, aynı zamanda zimmîler arasındaki anlaşmazlıklara ve birbirlerine olan kırgınlıklarının bir sonucu olarak da değerlendirmek mümkündür. Buna rağmen Memlûk yönetimindeki zimmî halkın çektiği acıları ve kötü koşulları anlatan kaynaklar bulunmaktadır. Ancak bu, Memlûk dönemi boyunca sürekli olarak yaşanan bir durum olmamıştır. Nitekim Zahir Baybars'ın tahta çıkmasıyla birlikte siyasi atmosferin değiştiği görülmektedir. Öyle ki, Zahir Baybars döneminde zimmîlere yönelik yüklerin hafiflediği, tüm tebaaya tam özgürlük tanındığı ve Hristiyanlara daha cömert davranıldığı ifade edilmektedir.¹¹²

Nasır Muhammed b. Mansur Kalavun'a gelince, onun dinî bağnazlıktan uzak olduğu belirtilmektedir. Nitekim Müslümanı Hristiyana karşı desteklemeyerek adaletin terazisini kurarak¹¹³ hem Kiptîleri hem de Müslümanları memnun etmeye çalışmıştır. Öyle ki, Hristiyanlara karşı, kendisinden önceki Memlûk Sultanlarından daha şefkatli olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte bazı geçici olaylar dışında zimmîlerin onun saltanatı sırasında sükûnet ve huzur yaşadıkları belirtilmektedir.¹¹⁴

Sultan Nasır'ın zimmîlerle yaşanan olaylar karşısında adil bir duruş sergilediği görülmektedir. Öyle ki Sultan Nasır, bağnazların 721/1321'deki yangın olaylarından sonra zimmîlere saldırmasına karşı koymuştur. Ayrıca Müslüman bir kişinin bir Hristiyan'ı öldürmesi üzerine bu Müslümanın ölümüne hükmetmiştir.¹¹⁵ Sultan Nasır aynı zamanda zimmî halkına karşı nefret besleyenlerden de hesap sormuştur. Örneğin, Şam'daki Hanefi kadısını Hristiyanlara karşı düşmanlığı nedeniyle bir süreliğine görevden almıştı.¹¹⁶ Aynı şekilde Sultan Nasır'ın, Hristiyanlar için bir kilisenin inşa edilmesini emrettiği ve bu amaçla işçilere talimat verdiği bilinmektedir. Ancak bu, Müslümanların öfkesine yol açmış ve kilisenin yıkılmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Sultan, yıkılan kilisenin yeniden inşa edilmesini emretmiştir.¹¹⁷

Kimileri bu dönemde bazen zimmîlere karşı katı davranıldığını söylemişse de bu katılığın olağan üstü durumlarda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şiddet hem Müslümanlara hem de zimmîlere hak eden herkese ayırım yapılmaksızın uygulanmıştır. Bununla birlikte zimmî halkının kendileri için belirlenen elbiseleri giymesinin zorunlu olduğu konusunda rivayet edilenler onların statülerini düşürmemiştir.¹¹⁸ Aynı durum kıyafet renklerinde de söz konusudur. Erbâbü's-Süyûf'un sarının üzerine kırmızı renk giydiklerini düşündüğümüzde, zimmîlerin mavi ve sarı renk giymelerinde bir beis görülmemelidir. Ayrıca zimmîlerin kıyafet konusunda Müslümanları taklit

¹¹¹ Âşur, el-Müctemau'l-Mısri, 54.

¹¹² Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 308,309.

¹¹³ Merzuk, en-Nasır Muhammed, 292.

¹¹⁴ Ali İbrahim, Tarihi'l-Memaliki'l-Bahriyye, 122,123.

¹¹⁵ Moyer, Tarihi devletü'l-Memalik, 94.

¹¹⁶ Moyer, Tarihi devletü'l-Memalik, 101.

¹¹⁷ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 310.

¹¹⁸ Cezerî, Havâdisü'z-zamân, 2/276.

etmeye çalışmaları, zimmîlerin Mısır toplumunun örf ve adetlerinden etkilendiğinden kaynaklanıyor olabilir. Bazı Müslümanların günlük hayatlarında Yahudilik ve Hristiyanlıktan etkilenecek bazı eylemler yaptıkları belirtilmektedir. Öyle ki, bazı Müslüman kadınlar Şabat'ın kutsallığıyla ilgili bazı Yahudi geleneklerinden etkilenmiş, o gün balık satın almamış ve yememiş, hamama gitmemiş, çamaşırlarını yıkamamış, sabun satın almamışlardır. Ayrıca pazar geceleri hiçbir şey yapmama yönündeki Hristiyan geleneklerinden de etkilendikleri belirtilmiştir. Buna kıyas yapılarak Hristiyanların giyim olarak Müslümanlara benzemeleri de açıklanabilmektedir. Dolayısıyla sarı, mavi ve kırmızı renk giyinme emrinin küçük düşürmek, ayırım yapmak için değil, toplumdaki grupların tanınması için olduğu da söylenebilmektedir.¹¹⁹

Görev üstlenmeye gelince, Mısır'daki zimmî halk idari işleri üstlenmiştir. Dolayısıyla gayrimüslimlerin Sultan ve emirlerin makamlarında çalıştırılmasını yasaklayan kararname çıkarıldığında, bu geçici bir politikayı ifa etmiştir. Nitekim onlar görevlerine geri dönmüşlerdir.¹²⁰ Amacın artan keyfilik nedeniyle onları dizginlemek olduğu unutulmamalıdır.¹²¹ Nitekim 710 /1310'da yaşanan olaylar gibi pek çok örnek bunu doğrulamaktadır. Kıptî Gabriyel, Şam'daki caminin ve oradaki vakıfların sorumluluğunu üstlenmiştir.¹²² Ayrıca Sultan Nasır Şam kadısına Hristiyan kâtip görevlendirmiştir.¹²³ Aynı şekilde ordunun denetimini Kıptî Makin'in devraldığı da ifade edilmektedir.¹²⁴ Bu örneklerden onların sadece görev yapmakla kalmayıp, bazı önemli kadrolarda istihdam edildikleri de anlaşılmaktadır.¹²⁵

Sultan Nasır'ın zimmî halkına iyi davrandığının diğer bir göstergesi, onların manastırlarına gitmesidir. Rahipler, onu dostluk ve sevgi dolu bir atmosferde karşılamışlardır. Sultan Nasır manastırı ziyaret ettiği bir gün, Barsouma adlı bir keşiş onu, "Allah yardımcınız olsun" diyerek dualarla karşılamış ve kendisine ikramlarda bulunmuştur. Ayrıca Sultan, 709/1309'da Şam'daki askerlerin işlerini ve masraflarını ayarladıktan sonra Mısır'a dönüşünde, Müslümanların Kur'an-ı Kerim ve Halife sancaklarıyla, Hristiyanların Yeni Ahit metinleriyle, Yahudilerin de Tora ile yola çıktıkları ve Sultan'ı dualarla karşıladıkları görülmektedir. Nitekim Mısır halkının her kesiminden insanların, Sultan'ın dönüşünden duydukları mutlulukla onu karşılamaya çıkmaları, Sultan Nasır'ın nezaketinin tüm halka yayıldığı bir delili olmuştur.¹²⁶

Bu dönem kilise cemaatinin başına gelenlere rağmen, Hristiyanların zirveye ulaştığını söylemek mümkündür. Arap Edebiyatının yanı sıra farklı dillerde ve bilim alanlarında uzmanlaşmış birçok Hristiyan bulunmuştur. Bu kişiler her sanat dalında ve konuda değerli kitaplar yazarak önemli ilerlemeler ve başarılar sağlamışlardır. Öyle ki, X. yy.'ın başlarından o dönemin olaylarına kadar olan bir dünya tarihini anlatan eser, Said b. el-Batrik tarafından yazılmıştır. Aynı dönemde, Severus b. el-Mukaffa, "İskenderiye Patriklerinin Tarihi" kitabının yazımına başlamıştır. Bununla birlikte XIII. yy'ın sonlarına doğru, İbnü'r-Rahib ve el-Makin, o dönemin en iyi tarihçilerinin sağladığı bilgilere dayalı sıralı bir tarih yazmışlardır. Nitekim dildeki

¹¹⁹ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 310,311.

¹²⁰ Habib, el-Akaliyyat ve's-Siyasat, 199.

¹²¹ Neriman Abdülkerim Ahmed, *Muamelet-u gayri'l-muslimin fi'l-devleti'l-İslamiye* (Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Amme, 1996), 122.

¹²² Berzâlî, *el-Muktefâ 'ale'r-ravzateyn*, 2/454.

¹²³ Moyer, Tarihi devletü'l-Memalik, 101.

¹²⁴ Abdülbâsıt b. Halil ibn Şahin ez-Zahiri el-Hanefi, *Neylü'l-emel fi zeylü'd-düvel*, thk. Abdüsselam Tedmüri (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 190.

¹²⁵ Mehmet Emin Eser, "Memlükler Döneminde (648-923/1250-1517) Ehl-i Zimme'nin İstihdamı", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 105.

¹²⁶ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 312.

bu ilerlemeler, Kıptîce'den Arapça'ya geçişi zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle XIII. yy. Mısır'daki Kıptî edebiyatının en önemli üretimine tanık olduğu için "Altın Çağ" olarak adlandırılmıştır.¹²⁷

Bu dönemde zimmî halkın sıkıntı, kargaşa, çekişme dönemleri dışında aşağılanmaya maruz kalmadığı belirtilmektedir. Çağdaş kaynaklar, Memlük döneminde Müslümanların sahip olduğu tüm hak ve ayrıcalıklara onların da sahip olduğuna işaret etmişlerdir.¹²⁸ Böylece Mısırlı zimmîler genel olarak kendilerini ülkelerinde temel yasal haklarından mahrum hissetmemişlerdir.¹²⁹ Ancak sonuçları hafif olmakla beraber kimi dönem zimmîlere zulmedilmişse de bu zulümlerin, siyasî sebeplerden, kişisel sebeplerden veya rasyonel sebeplerden kaynaklandığı ifade edilmiştir.¹³⁰

Memlükler döneminde her Sultan'ın kendi politikası ve yönetim tarzı farklı olmuştur. Ayrıca çoğunluk ile azınlığın etkisi de aynı olmadığı gibi her mezhebin maddi ve manevi nüfuzu da farklılık göstermektedir. Bu anlamda bu çalışma, 721/1321'de yaşanan olayları, siyasi gerçeklikten etkilenmeden anlamaya yönelik bir çabadır.

Sonuç

Memlükler döneminde Sultan Nasır Muhammed Dönemi, Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin karmaşıklığını yansıtan önemli bir tarihî dönem temsil etmektedir. Bu dönemde alınan kararlar, yasaklamalar ve hoşgörülü yaklaşımlar, dinî farklılıklara sahip topluluklar arasındaki dinamikleri şekillendirdiği tespit edilmiştir.

Hristiyanlarla ilgili alınan bazı kısıtlayıcı önlemlere rağmen, dönemin içindeki değişkenlik ve zamanla gelen hoşgörü, bu kararların uygulanmamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum, Sultan Nasır Muhammed Döneminin sadece zorluklarla değil, aynı zamanda çeşitli topluluklar arasında bir tür denge oluşturma çabasıyla da karakterize edildiğini göstermektedir.

Bu makalede incelenen olaylar ve kararlar, Sultan Nasır Muhammed dönemi boyunca yaşanan değişkenlikleri ve çatışmaları gözler önüne sermektedir. Özellikle Hristiyanlar, bazı kiliselerin kapatılması veya Şehitler Bayramı'nın yasaklanması gibi kararlarla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak bu tür kararların zaman içinde uygulanmadığı görülmüştür.

Sultan Nasır Muhammed Dönemi aynı zamanda Müslüman ve zimmîler arasındaki ilişkilerde bazı olumlu gelişmelere de sahne olmuştur. Diplomatik ilişkilerin kurulması, kiliselerin tamir edilmesi veya yeniden inşa edilmesi talepleri gibi faktörler, hoşgörülü bir yaklaşımın izlerini taşımaktadır. Ancak bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, bazı anlaşmazlıkların gayrimüslimler için yeni zorluklar doğurduğu belirtilmelidir. Özellikle sert kanunlar ve cezalar, zimmîler için bazı kısıtlamalara neden olduğu tespit edilmiştir.

Sultan Nasır Muhammed Dönemi, sadece Mısır'ın tarihinde değil, aynı zamanda İslâm dünyasının genel dinî dokusunun bir parçası olarak ele alınmalıdır. Bu dönem, Müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasındaki etkileşimin anlaşılmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Dinî çeşitliliğin bir arada var olduğu bu dönem, tarih boyunca süregelen hoşgörü ve anlayışın yanı sıra, bazı dönemsel zorluklara da işaret etmektedir.

¹²⁷ Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, "İddirabatu't-diniyye", 313.

¹²⁸ Âşur, el-Müctemau'l-Mısri, 55.

¹²⁹ Kasım Abduh, Ehli Zimme fi Mısır, 59.

¹³⁰ Tevfik et-Tevil, *Kıssatu'l-ittihadi'd-dini fi'l-Mesihyye ve'l-İslam* (İskenderiye: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1366/1947), 170.

Sonuç olarak, Sultan Nasır Muhammed Dönemi, Müslüman ve zimmîler arasındaki ilişkiler açısından karmaşık ve değişken bir dönemi yansıtmaktadır. Bu dönem, Mısır'ın tarihindeki dinî çeşitliliği ve bu topluluklar arasındaki etkileşimi anlamamız için önemli bir vaka incelemesi sunmaktadır. Bu ilişkiler, sadece bu dönemle sınırlı kalmayıp, daha geniş bir tarihsel bağlama işaret etmektedir. Bu nedenle, Sultan Nasır Muhammed Dönemi, Mısır'ın dinî tarihini ve toplumsal dinamiklerini anlamamız için önemli bir pencere sunmaktadır.

Kaynakça

- Abdulaziz Ferec Ebu'l-Ayneyn, Fatıma ez-Zehra. "el-İddirabatu't-diniyyeti beyne'l-ekbât ve'l-muslimin fi ahdi's-sultan en-Nasır (Ehdas seneti 721/1321)". *Camiatu Benha Mecelletu Kulliyeti'l-Adab* 29 (2012), 249-322.
- Abdulcevad, İbrahim Recep. *el-Mu'cemu'l-arabi li esmai'l-melabis*. Kahire: Darû'l-Evkafu'l-Arabiyye, 1423/2002.
- Ali İbrahim, Hasan. *Tarihi'l-Memaliki'l-Bahriyye fi asri'n-Nasır Muhammed bivechi has*. Kahire: Mektebetu'n-Nehdeti'l-Mısriyye, 1944.
- Âşur, Said Abdülfettah. *el-Asru'l-memâlîkî fi mısır ve's-şam*. Kahire: Darû'l-Nehdeti'l-Garbiyye, 1976.
- Âşur, Said Abdülfettah. *el-Müctemau'l-Mısri fi asri'l-selatni'l-Memalik*. Kahire: Darû'l-Nehdeti'l-Arabiyye, 1992.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Memlükler Döneminde Vezirlerin Görevleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Mart 2006), 142-182.
- Aynî, Bedreddin Mahmud. *İkd'ül-cumân fi târihi ehli'z zamân*. thk. Muhammed Muhammed Emin. 5 Cilt. Kahire: Darû'l-Kûtûb ve'l-Vesâiki'l Kavmiyye, 1431/2010.
- Baybars el-Mansûrî, Rüknuddîn Baybars el-Mansûrî en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî. *Zübdetü'l-fikre fi târihi'l-hicre*. thk. Donald S. Beyrut: eş-Şeriketu'l-Muttehide li't-Tevzi, 1419/1998.
- Baybars el-Mansûrî, Rüknuddîn en-Nâsırî ed-Devâdâr el-Hitâî. *Muhtârü'l-ahbâr*. thk. Doktor Abdulhamid Salih Hamedan. Kahire: Darû'l-Mısriyyeti'l-Lübnaniyye, 1413/1993.
- Berzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbilî ed-Dımaşkî. *el-Muktefâ 'ale'r-ravzateyn el-ma'ruf bi-tarihi'l-berzâlî*. thk. Doktor Ömer Abdusselam Tedmuri. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriye, 1427/2006.
- Cezerî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Bekr ed-Dımaşkî. *Havâdisü'z-zamân ve enbâ'ühû ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâ'ihî*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriye, 1419/1998.
- Çelik, Nizamettin. *H. Peygamber (s.a.s)'in Yönetiminde Dış İlişkilerin Temel İlkeleri*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Dehman, Muhammed Ahmed. *Mu'cemü'l-elfâz et-tarihiyye fi asril-memluki*. Dımaşk: Darû'l Fikr, 1990.
- Erdem, Mustafa. "Kipti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (1997), 143-178.

- Erol, Burak Gani. Memlûkler Döneminde Mısır'da Gayrimüslimlerle İlgili Yaşanan Toplumsal Hadiseler Ve Onlara Karşı Uygulanan Müeyyideler” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22/2 (Haziran 2020), 589-622.
- Eser, Mehmet Emin. “Memlûkler Döneminde (648-923/1250-1517) Ehl-i Zimme'nin İstihdamı”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 101-118.
- Habib, Kemal Said. *el-Akaliyyat ve's-Siyasat fi'l-habereti'l-İslâmiyye min bidaye ed-devletü'n-Nebeviyye ve hatta nihayeti'l-devletü'l-Osmaniyye (1-1325/622-1908)*. Kahire: Mektebetu Medboli, 2002.
- Hamîdullah, Muhammed. “İslâm'da Devletler Hukuku”. çev. Abdulkadir Şener. *Ankara Üniversitesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* 3 (1977), 283-299.
- Hayat Nasır, el-Hacci. *Ahvalu'l-amme fi hükümü'l-Memalik (678-784/1279-1382)*. Kuveyt: Darû'l-Kalem li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1994.
- Hemedânî, Ebü'l Hayr (Ebü'l-Fazl) Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh b. İmâdiddevle Ebi'l-Hayr b. Muvaffakiddevle Âlî et-Tabîb. *Tarihi Moğolu'l-İlhaniyyun (Tarihi Hülâgû)*. 2 Cilt. Dimaşk: Vizaretu's-Sekafeti ve'l-İrşadi'l-Kavmî, 1960.
- Hicazî, Fayiza Abdurrahman Hicazî. *Ehl Zimme fi Biladû's-Şam fi Asr min el-Eyyûbî ve el Memlûkî*. İrbid: Camiatu Yermük, 1412/1992.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve men-âşşarahüm min-zevi's-şani'l-ekber*. thk. Halil Şahade. Beyrut: Darû'l Fikr, 2. Basım, 1408/1988.
- İbn İyâs (Ayâs), Ebü'l-Berekât Zeynüddîn (Şehâbüddîn) Muhammed b. Şehâbiddîn Ahmed el-Hanefî. *Bedâiu'z-zühûr fi vekâii'd-dühûr*. thk. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Kahire: Darû İhyau'l-Kutbu'l-Arabiyye, 1395/1975.
- İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hnbelî el-Cevziyye. *Ahkam-ı Ehli Zimme*. thk. Yusuf b. Ahmed el-Bekri, Şakir b. Tevfik. 2 Cilt. el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suudiye: Remadi Linneşr, 1418/1997.
- İbn Şahin, Abdülbâsıt b. Halil ez-Zahiri el-Hanefî. *Neylü'l-emel fi zeylü'd-düvel*. thk. Abdüsselam Tedmüri. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2002.
- İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhırî. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Vizaretu's-sekafe vel-irşad el-kavm-i, Darû'l-Kütub, ts.
- İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek. *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer (ed-Dürrü'l-Fâhir fi Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır)*. thk. Hans Robert Roemer. 9 Cilt. Kahire: Darû'l-Kütub, 1960.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed İbn Ebü'l-Fevarisî Ebû Hafs el-Maarrî el-Kenedî. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Lübnan/Beyrut: Darû'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Kasım, Abduh Kasım. *Ehli Zimme fi Mısır mine-l-fethi'l-İslâm hetta nihayeti'l-Memalik*. Kahire: Dirasetu Vesaikiye Ayn Diraset ve Buhus İnsaniyye ve İctimaiyye, 2003.

- Keleş, Bahattin. *Bahrî Memlûklerde İktisadi ve Ticari Hayat (1250-1382)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbas) Takıyüddîn Ahmet b. Ali b. Abdulkadir b. Muhammed. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi- zikri'l-hıtağ ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Darû'l-Kütubil-İlmiyye, 1418.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbas) Takıyüddîn Ahmet b. Ali b. Abdulkadir b. Muhammed. *Tarihû'l-Akbad*. thk. Doktor Abdülmecid Diyab. Kahire: Darû'l-Fazile, 1416/1995.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbas) Takıyüddîn Ahmet b. Ali b. Abdulkadir b. Muhammed. *es-Sülûk li-ma'rifeti duveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Lübnan/Beyrut: Darû'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1997.
- Mayer, L. A. *el-Melabisi'l-memlukiyye*. çev. Salih eş-Şeyti. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Ammeti Lil-Kitab, 1972.
- Merzuk, Abdulaziz. *en-Nasır Muhammed b. Kalavun*. Kahire: Vizaretu's-Sekafeti ve'l-İrşadi'l-Kavmi, 1964.
- Muyer, Velime. *Tarihi devletü'l-Memalik fi Mısır*. çev. Mahmud Abidin, Selim Hasan. Kahire: Mektebetu Medboli, 1415/1995.
- Nahle, Rufeyle Yakup. *Tarihû'l-Ummeti'l-Kıptiyye*. Mısır: Matbaatu'l-Metrobul, 2. Basım, 2000.
- Neriman Abdulkerim, Ahmed. *Muamelet-u gayri'l-muslimin fi'l-devleti'l-İslâmiye*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Amme, 1996.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureyşî. *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Darû'l-Kütub ve Vesâiku'l-Kavmiyye, H. 1423.
- Özen, Şükrü. *"Kadı'lkudât", Türkiye Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/77-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sağlam, Ahmet. *Memlûk Sultanı Muhammed b. Kalavun'un siyasi faaliyetleri (684-741 / 1285-1341)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Hüsnu'l-muhâdara fi tarih-i Mısır ve'l-Kahire*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Darû İhyau'l Kütbu-l Arabiyye, 1387/1967.
- Şeyzerî, Abdurrahman b. Nasır. *Nihayetu'r-Rutbe fi Talebi'l-Hisbe*. Kahire: Matbaatu'l-Cenneti't-Telif, 1365/1946.
- Tartun, A. S. *Ehli'z-zimme fi'l-İslâm*. çev. Hasan Habeşi. Mısır: Darû'l-Fikri'l-Arabi, 1949.
- Tevfik et-Tevil, *Kıssatu'l-ittihadi'd-dini fi'l-Mesihîyye ve'l-İslâm*. İskenderiye: Darû'l-Fikri'l-Arabi, 1366/1947.
- Tritton, A. S. *Ehli'z-zimme fi'l-islâm*. çev. Hasan Habeşi. Kahire: Darû'l-Fikri'l-Arabi, 1949.
- Yâfiî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân fi ma'rifeti havâdisi'z-zamân*. Lübnan: Darû'l-Kütbu'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Zünnar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/572-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yuvalı, Abdülkadir. "Hülâgû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Zâhirî, Garsüddîn Halîl b. ŞAhîn. *Kitâb zubdet keşfü'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik*. tsh. Paul Ravaisse. Paris: el-Matbaatu'l-Cumhuriyye, 1892.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Düvelü'l-İslâm*. thk. Hüsnü İsmail Merve, Mahmud Arnavut. 2 Cilt. Beyrut: Darû's-Sadr, 1999.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-İber fî haberî men gaber*. thk. Ebû Hacer Muhammed es-Said. 4 Cilt. Beyrut: Darû'l-Kütbu'l-İlmiyye, ts.

Summary

The article focuses on the relationships between Muslim and dhimmi (non-Muslim) communities in 14th-century Egypt during the reign of Sultan Nasir Muhammad. During this period, especially minority communities such as Christians and Jews faced certain restrictions and challenges. Some of these events were related to interventions in the religious practices of dhimmis. Decisions such as converting some churches into mosques and prohibiting events like the Feast of Martyrs were made. However, it is observed that over time, these prohibitions were gradually forgotten. Some incidents showcased punishments inflicted on dhimmis due to disagreements with Muslims, but it's emphasized that such incidents shouldn't be generalized. Positive developments also occurred during Sultan Nasir Muhammad's reign, such as establishing diplomatic relations with European kingdoms and responding positively to requests for the opening or reconstruction of churches. This reflects the Sultan's tolerant approach and political acumen. However, negative incidents were also recorded, particularly difficulties in returning captives during exchanges with foreign envoys. The relationships between Muslim and dhimmi communities during this period were complex, marked by specific events, decisions, and disagreements that could escalate tensions. Sultan Nasir Muhammad's tolerant attitude, diplomatic relations, and various incidents help us understand this period in more detail. However, the challenges faced by dhimmi communities during this period are also evident. The Mamluk era, specifically the reign of Sultan Nasir Muhammad, represents a crucial historical period reflecting the complexity of relationships between Muslims and non-Muslims. Decisions, prohibitions, and tolerant approaches during this period shaped the dynamics among communities with religious differences. The events and decisions examined in this article highlight the fluctuations and conflicts experienced throughout Sultan Nasir Muhammad's reign. Particularly, Christians faced decisions such as the closure of some churches or the prohibition of the Feast of Martyrs. However, it is observed that such decisions were neglected over time and eventually forgotten. The era of Sultan Nasir Muhammad also witnessed some positive developments in Muslim and dhimmi relations. Factors such as the establishment of diplomatic relations and requests for the repair or reconstruction of churches carry traces of a tolerant approach. However, alongside these positive developments, it should be noted that certain disagreements led to new challenges for non-Muslims. Harsh laws and punishments, especially, imposed some restrictions on dhimmis. In conclusion, the era of Sultan Nasir Muhammad reflects a complex and variable period in terms of relationships between Muslims and dhimmis. This period serves as an important case study to understand the religious diversity in Egypt's history and the interactions among these communities. These relationships not only remain confined to this specific era but also point to a broader historical context, carrying traces of Egypt's religious diversity throughout its history. Therefore, the era of Sultan Nasir Muhammad provides a significant window to comprehend the religious history and societal dynamics of Egypt.